

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до дипломної роботи
бакалавра

На тему: «Загострення міжнародної напруги у 1953 – 1962 рр.»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Жуков М. О.

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент Крютченко М. Л.

Рецензент:

ЗМІСТ

«Загострення міжнародної напруги у 1953 – 1962 рр.»

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗМІНИ НА СВІТОВІЙ АРЕНІ ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ БЛОКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ У 1953 – 1955 РОКАХ ХХ СТ.	11
РОЗДІЛ 2. ЗАГОСТРЕННЯ ТА АПОГЕЙ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ У 1955 – 1962 РОКАХ ХХ СТ.....	34
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	64
РЕЗЮМЕ.....	69

ВСТУП

Тема - Загострення міжнародної напруги у 1953 – 1962 рр. Період з 1953 до 1962 рр. вважається другим етапом холодної війни. Саме у цей період часу світ неймовірно наблизився до повноцінної ядерної війни між двома тодішніми наддержавами – США та СРСР. Не дивлячись на деяке покращення відносини СРСР та США на тлі «хрущовської відлиги» - цей період можна вважати загостренням конфлікту. 14 травня 1955 року у Польщі було підписано Варшавський договір, який затверджував створення військово-політичного союзу соціалістичних держав. Сам союз отримав назву Організація Варшавського Договору, до нього увійшли СРСР, НДР, Польща, Румунія, Чехословаччина, Угорщина, Болгарія та Албанія. Цей військовий блок виступав як протипава НАТО та остаточно закріпив біполярність світу. Окрім цього, в цей період відбувалися антикомуністичні виступи в Угорщині, Польщі. В цей період відбулась Суецька та Берлінська кризи. Окрім цього, в зазначений період гонитва озброєнь перейшла до активної розробки міжконтинентальних балістичних ракет. Найвищою точкою кипіння протистояння стала Карибська криза 1962 року, яка впритул наблизила світ до прямого ядерного конфлікту.

Актуальність теми. Тема холодної війни є актуальною як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. У часи холодної війни, СРСР, користуючись підвищенням свого світового статусу після перемоги у Другій світовій війні, намагався розширити свій вплив вглиб Європи та на інші країни світу, встановлюючи там підконтрольні собі політичні режими. В свою чергу, Західні демократії на чолі із Сполученими Штатами Америки намагались не допустити розповсюдження радянського впливу вглиб Європи. Сьогоденне напруження у відносинах між США та Росією є прямим відголоском і «продовженням» тогочасного конфлікту, оскільки, не зважаючи на розпад соцтабору та СРСР, у конфлікті не було поставлено крапку, а сучасний Західний світ та правонаступниця СРСР – Росія так і не змогли врегулювати всі питання та знайти шляхи для припинення того чи іншого протистояння.

Проблема взаємовідносин США та Росії має величезне значення в сучасному світі, оскільки вектор розвитку їх відносин невпинно просувається до протистояння. Поки що їх протистояння не пряме, але враховуючи невпинне погіршення відносин двох країн - все може змінитись, а враховуючи що США та Росія це країни з найбільшим у світі ядерним потенціалом – проблема їх відносин є однією з найактуальніших проблем в сучасному світі.

Дослідження нашої теми дає змогу проаналізувати причини, передумови та події, які стали поштовхом до загострення міжнародної напруги у 1953 – 1962 рр. XX ст.

Об'єкт дослідження – холодна війна

Предметом дослідження є загострення напруги між Заходом на чолі із США та соціалістичним табором на чолі із СРСР у 1953 – 1962 рр. XX ст.

Хронологічні рамки нашого дослідження це 1953 – 1962 роки. Нижня межа обумовлена змінами верхівки влади в СРСР та США: 20 січня 1953 року президентом США стає Д. Ейзенхауер, а 5 березня 1953 року помер Й. Сталін. Верхня межа дослідження – 1962 рік, а саме Карибська криза, яка стала переломним моментом у холодній війні. Карибська криза наблизила світ впритул до прямого ядерного протистояння між США та СРСР, і обидві країни усвідомили, наскільки це небезпечно. Карибська криза стала поштовхом до «розрядки» світової напруги, поштовхом до скорочення гонитви озброєнь та скорочення розробок та виробництва міжконтинентальних балістичних ракет, засобів ППО тощо. Окрім цього, в дослідження будуть розглядатися деякі окремі події, які виходять за ці хронологічні рамки для повного розкриття теми.

Історіографія. Історіографічна база цього дослідження складається з робіт української, російської та західної історіографії. До української історіографії відносяться праці українських дослідників, присвячені подіям холодної війни та радянсько-американським відносинам, які дають уявлення про стан справ всередині цих країн та аспекти їх зовнішньої політики в досліджуваний період. Особливу увагу в цих роботах присвячено становленню та розвитку біполярності та гонитві озброєнь між СРСР та США. Дуже

важливою роботою у цьому контексті є «Міжнародні відносини та світова політика, 1945-1980» В. Ю. Крушинського та В. А. Манжоли.¹ Ця робота є повним оглядом подій холодної війни, зокрема, автор розглядає питання створення Варшавського Договору та його взаємодії з НАТО. Також, третій розділ цієї роботи «Балансування на грані війни: 1956 – 1962» повністю присвячений темі нашого дослідження, зокрема автори розглядають такі події як Суецька криза, Угорська криза, «Доктрину Ейзенхауера – Даллеса» та інші важливі події цього періоду. А у підсумку цього розділу, автори розглядають події Карибської кризи як закінчення другого етапу холодної війни.

Що стосується російської історіографії, то тут дуже важливе роль займає робота «Історія міжнародних відносин 1945 – 2008» А. Д. Богатурова.² Особлива увага в цій роботі приділяється становленню та еволюції біполярної системи. Також, розглядається вплив на міжнародні відносини тих чи інших подій.

Також, для дослідження нашої теми важливою є робота «Історія новітнього часу країн Європи та Америки 1945 – 2000» Білоусова Л. С.³ Особливістю цієї роботи є те, що вона присвячена більш поглибленому дослідженню подій та явищ в окремих країнах зазначеного періоду. Таким чином, ми можемо більш детально проаналізувати ті чи інші події в окремих країнах. Наприклад, за допомогою цієї роботи ми можемо більш детально висвітлити тему антирадянських виступів в країнах Східної Європи, Берлінську кризу тощо.

Переходячи до західної історіографії слід зазначити її велике значення в цій роботі, оскільки роботи європейських та американських авторів дозволяють нам поглянути на ці події з іншого боку, дізнатись подробиці прийняття тих чи інших рішень владою США чи європейських країн, дізнатись ставлення західного суспільства до різних подій та рішень тощо.

¹ Крушинський В. Ю., Манжола В. А. Міжнародні відносини та світова політика, 1945-1980. Київ: Либідь 2007

² Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. М: Аспект Пресс, 2010

³ Белоусов Л. С., Смирнов В. П., Строганов А. И. та ін. История новейшего времени стран Европы и Америки / ред.: Языков Е. Ф. М: Простор, 2003

Дуже важливою темою в нашій роботі є створення Організації Варшавського договору. В цьому контексті дуже важливою є робота Лаурін Крамп¹, в якій авторка всебічно розглядає передумови та причини створення Організації Варшавського договору, а також розглядає наслідки цієї події. Зокрема, авторка розглядає взаємодію НАТО та ОВД. Також, в цій роботі досить розгорнуто розглядаються події в окремих країнах: в Румунії, Польщі, Угорщині, Чехословаччині. Окрема увага присвячена Німеччині, а саме подіям Берлінської кризи. Загалом, ця робота є дуже важливою для нашого дослідження, оскільки дає можливість зрозуміти особливості утворення ОВД, оскільки ця подія зіграла одну з вирішальних ролей у затвердженні біполярності тогочасного світу та, безумовно, сприяло загостренню міжнародної напруги.

Також, можна виділити роботу Уолтреа Лафібера², відомого американського історика, спеціаліста з історії СРСР та США. Основними напрямками роботи автора є радянсько-американські відносини, міжнародні відносини США та історія холодної війни. У своїй роботі «США, Росія та холодна війна, 1945-1992 рр.» автор задіяв широкий спектр джерел, використовуючи як раніше опубліковані матеріали, так і матеріали з особистих джерел. Ця робота присвячена американо-радянським відносинам та висвітлює причини та наслідки холодної війни. Зокрема, в роботі досліджується, як на холодну війну вплинули внутрішні події в США та СРСР. Особливістю роботи є те, що автор сфокусувався не тільки на США та СРСР в контексті холодної війни, а й розглянув точки зору інших країн на це протистояння, зокрема китайську, латиноамериканську, європейську та в'єтнамську. Сам текст роботи містить в собі цитати з першоджерел, які підтверджують ключові події та політику країн тих часів. Також, в роботі використані наукові матеріали та дослідження з відкритих архівів США, СРСР та Китаю.

Отже, проаналізувавши українську, російську та західну історіографії

¹ Crump L. The Warsaw Pact Reconsidered Inquiries into the Evolution of an Underestimated Alliance. A: 2015

² LaFeber W. America, Russia, and the Cold War 1945-1992. Ithaca: McGraw -Hill Companies, 1992 394 p.

можна зробити висновок, що вона є досить широкою та дозволяє дослідити період холодної війни, зокрема й період 1955 – 1962 рр., який безпосередньо є темою нашого дослідження. Але, як вже було зазначено, у холодній війні так і не було поставлено крапку, а отже історіографія Заходу та Сходу не мають єдиної думки стосовно цих подій. Західні дослідники звинувачують у всьому СРСР, а російські дослідники звинувачують у всьому Європу та США. І цей фактор накладає свій відбиток на історіографічні матеріали, в яких присутні особисті погляди авторів.

Джерельна база дослідження. Джерельну базу цієї роботи можна поділити на основні групи:

1. Джерела офіційного походження, тобто архівні документи.
2. Джерела особистого походження, тобто мемуари, щоденники, особисті переписки тощо.

Що стосується першої групи джерел, то на початку слід відзначити один з головних документів для нашого дослідження – «Доктрина Трумена»¹ від 12 березня 1947 року. Основною ідеєю цієї доктрини було переосмислення системи міжнародних відносин, яка сформувалась за часів Рузвельта, та політика «стримування» СРСР. Деякі дослідники називають цю доктрину «декларацією про оголошення холодної війни». Сама доктрина полягала у тому, що США ставлять собі за мету підтримку демократичних країн проти загрози тоталітарних режимів для запобігання подальшому розширенню впливу СРСР. В підтвердження цього, США виділили фінансову допомогу для Греції та Туреччини у розмірі 400 млн. доларів.

Ще одним джерело з цієї групи є «Доктрина Ейзенхауера»¹ від 5 січня 1957 року. За цією доктриною, країни могли зробити запит економічної або військової допомоги від США, у разі військової загрози цим країнам з боку інших країн. Особливу увагу у своїй доктрині Ейзенхауер приділив радянській загрозі.

¹ Truman Doctrine (1947). National Archives. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine> (дата звертання: 21.11.2023)

Також, в нашому дослідженні було використано ще низку документів Адміністрації Д. Ейзенхауера,² зокрема документи, присвячені подіям Берлінської кризи.³

Що стосується джерел радянського походження, то тут слід відзначити цілу низку⁴ розсекречених радянських документів, телеграм, записів бесід та особистих переписок радянських військових та політичних діячів на тему Карибської кризи 1962 року.

Переходячи до мемуарів, то тут слід виділити мемуари М. Хрущова⁵, які дозволяють зрозуміти, що відбувалось в осередку верхівки радянської влади в різні моменти холодної війни.

Також, в роботі ми використали мемуари Ф. Кастро⁶, які дозволяють глибше зрозуміти події Карибської кризи та реакцію кубинської влади на її результати. Були використані мемуари радянського посла в США А. Добриніна⁷, який безпосередньо брав участь у перемовинах США та СРСР під час найгострішого періоду протистояння – Карибської кризи.

Також, під час написання цієї роботи було використано мемуари Генрі Кіссінджера⁸, які дозволять дізнатися подробиці прийняття різноманітних рішень у Вашингтоні та реакцію американської влади на події в світі.

Отже, наявна джерельна база дає змогу дослідити загострення напруги між СРСР та США у другій половні 50-х років – 1962 році XX ст.

Мета дослідження – розкрити тему загострення міжнародної напруги у 1953 – 1962 рр. Виходячи з поставленої мети, в нашому дослідженні ми виділили такі завдання:

¹ The Eisenhower Doctrine, 1957. Office of the Historian. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine> (дата звертання: 17.11.2023)

² Eisenhower D. Administration (1953–1960) URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/eisenhower> (дата звертання: 22.11.2023)

³ Eisenhower D. Administration Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Berlin Crisis, 1958–1959, Volume VIII. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v08> (дата звертання 22.11.2023)

⁴ Карибский кризис. National Security Archive. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/russian-pages/cuban-missile-crisis> (дата звертання 23.11.2023)

⁵ Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. Книга 2. Москва: Вече, 2016

⁶ Кастро Ф., Рамоне И. Фидель Кастро. Моя жизнь. Биография на два голоса. Москва: Рипол классик, 2009

⁷ Добрынин А. Ф. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962—1986 гг.). Москва: Автор, 1996

⁸ Kissinger Henry Diplomacy. Simon & Schuster, 1994

1. Проаналізувати період історії у 1953 – 1962 рр., який називають другим етапом холодної війни.
2. Розглянути передумови створення ОВД та його вплив на міжнародну напругу того часу.
3. Визначити передумови і наслідки загострення міжнародних відносин у 1953 – 1962 рр.
4. Розглянути основні події даного періоду історії, які безпосередньо вплинули на загострення міжнародної напруги.
5. Проаналізувати події Карибської кризи як підсумка другого етапу холодної війни.

Методологія дослідження

Перш за все, слід сказати про загальнонауковий метод **Аналізу**. В цій роботі розглядаються два принципово різні «табори» - це так званий «соцтабір» з одного боку, та «табір» Західних демократій з іншого. Очевидно, що вони різні і розглядати їх разом неможна, саме тому вони і відділені один від одного. Але, всередині самих «таборів» також є розбіжності. Наприклад, в соцтаборі Югославія, яка проводила свою політику абсолютно інакше, ніж інші країни соцтабору. Саме тому їх

потрібно умовно розділити та досліджувати окремо. Виходячи з цього, для подальшої систематизації та поєднання отриманих даних використовувався метод **Синтезу**. Також, для об'єднання країн із сумісним політичним курсом (підтримка СРСР, протидія СРСР і так далі) використовувався метод **Типологізації**. Так само, метод типологізації використовувався не лише по відношенню до політики країни в цілому, а й до окремих історичних постатей. Також, було використано **Порівняльний метод** для порівняння, політики, доктрини, дій Західних країн та країн соцтабору, наслідки цих дій і так далі. Важливу роль в нашому дослідженні відігравав **Генетичний метод**, оскільки як в СРСР, так і в США на початку мого дослідження проходить зміна влади і завдяки цьому методу можна відобразити подальший розвиток цих країн за оновленої влади у динаміці. Разом з **Генетичним** методом використовувався

Хронологічний метод, для прив'язування певних подій до відповідної дати.

Таким чином, одночасне використання **Генетичного** і **Хронологічного** методів трансформує їх у **«Історичний» метод**, тобто прив'язування стану у динаміці країни/політики/доктрини до конкретної дати.

Наукова новизна цієї роботи полягає у використанні комбінованих методів дослідження.

Апробація відсутня.

РОЗДІЛ 1. Зміни на світовій арені та затвердження блокового протистояння у 1953 – 1955 роках XX ст.

Значну роль у загостренні міжнародної напруги в період 1953 – 1962 рр. відіграли події Корейської війни 1950 – 1953 рр. Саме Корейська війна значно вплинула на зовнішньополітичні доктрини як США, так і СРСР. Відомо, що вже у другій половині 40-х – початку 50-х років 20 ст. керівництво США розглядало «корейський конфлікт» не як локальне протистояння десь у віддаленій частині світу, а як важливий елемент своєї глобальної зовнішньополітичної системи. Дослідник Йон-Хван Чжо у своїй роботі зазначив, що Корейська війна 1950-1953 рр. значно скорегувала зовнішню політику США, підштовхнувши на перетворення всередині НАТО та активізувавши процес створення блоків.¹

Корейська війна стала значним випробуванням для доктрин як СРСР, так і США, вона відіграла вагомую роль у закріпленні конфронтації між СРСР та США, надавши цьому протистоянню нових масштабів та змусивши обидві сторони по новому поглянути на характер протистояння та його перспективи. Можна виділити декілька основних факторів, завдяки яким Корейська війна так вплинула на подальший розвиток холодної війни:

По-перше, на момент початку 50-х років 20 ст. всі основні події холодної війни відбувались в Європі, а Корейська війна відбувалась далеко за межами Європи. Саме Корейська війна позначила набуття холодною війною глобального масштабу, тим самим показавши для супротивників, що вони потребують ще більшої мобілізації власних ресурсів і ресурсів союзних країн. Додатковим подразником для обох сторін були минулі політичні поразки на Далекому сході: для Радянського Союзу такою поразкою були невиправдані сподівання на окупації частин територій Японії, а для Сполучених Штатів Америки – «втрата» Китаю після перемоги там Комуністичної партії Китаю та проголошення Китайської Народної Республіки.

¹ Yung-Hwan Jo U.S. Foreign Policy in Asia: An Appraisal. — Oxford: oxford University Press, 1978. p. 374-375

По-друге, участь СРСР та США у війні на Корейському півострові довела, що в умовах холодної війни є висока ймовірність, що наддержави втрутяться в будь-який конфлікт, незалежно від територіального фактору чи причин конфлікту. Корейська війна довела можливість трансформації структури міжнародного конфлікту під впливом холодної війни. В Європі протистояння демократичних сил з одного боку, та комуністичних з іншого – стало вже звичним та зрозумілим. Натомість, в корейському конфлікті це чітке розділення остаточно склалось саме за рахунок втручання СРСР та США, оскільки націоналістичні за своєю суттю сили Півночі та Півдня не були ані по-справжньому комуністичними, ані по-справжньому демократичними.

По-третє, саме під час війни в Кореї СРСР та США остаточно привили одне одному образ ворога, оскільки саме тут сторони фактично зішлись на полі бою. Хоч СРСР і не був повноцінною стороною конфлікту, але радянська військова присутність, радянська зброя та радянські інструктори, які займалися підготовкою північно-корейських військ робили СРСР винуватцем у гибелі американських солдатів. Таким чином, обидві країни розгорнули кампанії по дискредитації одне одного та остаточно закріпили взаємне сприйняття одне одного як ворога.

По-четверте, Корейська війна стала підтвердженням, що СРСР та США, все ж, бажають зберегти холодну війну у «холодному» стані. Ані СРСР, що не хотів прямого зіткнення із США через дії КНДР та КНР, ані США, чиє керівництво відмовилось від ідеї застосування атомної бомби через ризик втягування СРСР у конфлікт, не бажали прямого збройного зіткнення.

Також, Корейська війна остаточно визначила курс обох наддержав до гонки озброєнь. Ця війна довела обом сторонам необхідність підтримки високої оснащеності та боєздатності своїх армій у відносно мирний час, що зумовило значні витрати на озброєння з обох боків та в кінцевому результаті призвело до гонитви озброєнь.¹

¹ Крушинський В. Ю., Манжола В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 86-87

Корейська війна 1950 – 1953 років фактично продовжується й сьогодні, оскільки сторони так і не підписали мирний договір. Тому, формально, Північна та Південна Кореї знаходяться в стані війни й сьогодні. Завершенням бойових дій стало підписання перемир'я, яке «призупинило» конфлікт у 1953 році. Корейський півострів залишився розділеним приблизно вздовж 38-ї паралелі. За умовами Угоди про перемир'я в Кореї від 27 липня 1953 р. була утворена демілітаризована зона між Північною та Південною Кореєю, у статті 1 зазначеної угоди вона ще має назву «буферна зона» завширшки в 2 км. Під час Женевської конвенції 1954 року китайська сторона запропонувала врегулювати ситуацію на Корейському півострові, підписавши повноцінний мирний договір. Але представник США Джон Фостер Даллес не мав повноважень підписувати подібні договори. Внаслідок цього, повноцінної мирної угоди так і не було укладено, а підписане перемир'я встановило корейську демілітаризовану зону яка й стала новим кордоном між двома державами, ввело в дію припинення вогню та завершило обмін військовополоненими. ¹

Ці нові обставини міжнародної політики вимагали від керівництва СРСР та США відповідних рішень та переосмислення. Для обох держав ця ситуація ускладнилась тим, що завершення Корейської війни з її неоднозначними результатами збіглось в часі зі зміною керівництва в США та СРСР. ²

У 1952 році, діючий президент США, Гаррі Трумен оголосив, що не буде балотуватися на наступні вибори. Постало велике питання, кого буде висунуто на виборах від демократичної партії. Було вирішено, що кандидатом від демократів стане губернатор Іллінойсу Едлай Стівенсон.

Демократи вважали, що висунули сильного кандидата, але величезна проблема полягала у непопулярності діючого президента Гаррі Трумена. І хоча Стівенсон не був членом адміністрації Трумена – у більшості виборців образ Стівенсона

¹ Роянова І. В., Хільченко А. А. Міжнародно-правовий статус демілітаризованої зони між Північною і Південною Кореєю (DMZ) // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука", випуск 6

² Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 87

«обтяжувався» його однопартійцем Труменом. Ані Стівенсон, ані хтось інший не могли відвернути електорат від бажання позбутися «труманізму»¹

Від республіканської партії було висунуто кандидатуру Дуайта Ейзенхауера. Основна стратегія республіканців полягала у використанні неперевершеної популярності Ейзенхауера. Дуайт викликав довіру виборців своєю простою мовою, щирою посмішкою та героїчною репутацією військового. В нього був дуже насичений графік: Ейзенхауер подорожував по 45-ма штатам та виступав перед великою кількістю людей зі свого передвиборчого потяга. Лозунг «I like Ike» («Мені подобається Айк (Ейзенхауер)») швидко став частиною політичної мови США. Також, у передвиборчій кампанії Ейзенхауера значну роль грала реклама на телебаченні. Слід зазначити, що причинами успіху Ейзенхауера були не тільки його особисті досягнення та популярність, а й хитра стратегія ігнорування Стівенсона – Дуайт ніколи не згадував ім'я свого опонента. Також, стратегія республіканця полягала у наголошенні на проблемах, що виникли за президентства Трумена – війна в Кореї, що зайшла в глухий кут, корупція в адміністрації Трумена та комуністична підривна діяльність були тим, на чому наголошували республіканці протягом всієї передвиборчої кампанії.²

Враховуючи проблеми війни в Кореї, скандали в адміністрації Трумена, загрозу комунізму та популярність Ейзенхауера – демократична партія та Стівенсон зазнали поразки на виборах, натомість Дуайт Ейзенхауер та республіканці одержали важливу перемогу. Ейзенхауер набрав 55.14% голосів населення та 442 голоси виборців.³

У січні 1953 року новий президент США Д. Ейзенхауер прийняв присягу. Новий президент від республіканців перервав багаторічне перебування демократів у Білому домі. Його виборча програма, а саме частина про зовнішньополітичну стратегію, будувалась на поширенні серед республіканців твердження про надмірну м'якість, яку Г. Трумен допустив по відношенню до

¹ Chester J. Pach A Companion to Dwight D. Eisenhower. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017. С. 136

² Chester J. Pach, Jr. Dwight D. Eisenhower: campaigns and elections. URL: <https://millercenter.org/president/eisenhower/campaigns-and-elections> (дата звертання: 26.12.2023)

³ Presidential General Election Results 1952. URL: <https://uselectionatlas.org/RESULTS/national.php?year=1952&off=0&elect=0&f=0> (дата звертання 26.12.2023)

світового комунізму та СРСР. Ейзенхауер підкреслював, що від цієї м'якості треба відмовлятися для ефективного захисту власних інтересів США.¹

Через півтора місяці після інавгурації Д. Ейзенхауера, 5 березня 1953 року на 73 році життя помирає Й. Сталін. З його смертю завершився найкривавіший період Радянського Союзу.^{2 3}

У державі розпочалась жорстка боротьба за владу, що вимагало зниження рівня протистояння та напруги у світі та схиляло СРСР до більш миролобної політики, ніж це було у попередні роки. На роль «лідера» радянської держави висунувся голова Ради міністрів СРСР Г. М. Маленков, Л. Берія став другою людиною в країні, створивши та підпорядкувавши собі єдине МВД СРСР, міністром закордонних справ був Молотов, а міністерство оборони очолив Булганін.⁴

Вже у перші місяці після смерті Сталіна, Маленков зробив кілька заяв, які свідчили про пом'якшення позиції СРСР у багатьох ключових питаннях: у німецькому питанні, у врегулюванні на Корейському півострові, у питанні озброєнь тощо. Враховуючи значні внутрішні проблеми та боротьбу за владу, у радянському керівництві почали отримувати підтримку ідеї доктрини мирного співіснування, яку на початку 20-х років XX ст. висунув В. Ленін на противагу планам світової революції. Деяке пом'якшення позиції СРСР в цей період було зумовлено низкою факторів, зокрема перші повоєнні роки закріпили стан відносної безпеки СРСР. У 1949 році СРСР випробував власну атомну бомбу, тим самим порушивши американську атомну монополію, а у 1953 році пройшло випробування радянської водневої бомби. Також, СРСР після війни створив собі своєрідну буферну зону із держав-сателітів на західному кордоні. Таким чином, фактично зникло відчуття «оточення ворогами», що домінували у осередку радянського керівництва всі роки після революції. З іншого боку, в

¹ Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 87

² Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 107

³ Комсомольская Правда №55 от 6 марта 1953. URL:

https://ic.pics.livejournal.com/oadam/33724550/1092232/1092232_original.png (дата звертання 28.12.2023)

⁴ Жуков Ю. Н. Борьба за власть в партийно-государственных верхах СССР весной 1953 года. URL: <https://history.wikireading.ru/50171> (дата звертання 28.12.2023)

світі поширювалась інша тенденція – відчуття небезпеки можливої атомної війни, яка буде мати катастрофічні наслідки для обох наддержав.¹

Слід зазначити, що після смерті Сталіна СРСР формально відмовився від тези про неминучість війни між СРСР та країнами Заходу, крізь призму якої до цього будувалась уся політика СРСР. Звичайно, ніхто не заперечував принципові розбіжності між СРСР та капіталістичним Заходом та сприймав боротьбу як неминуче, але риторика СРСР стала більш стриманою. У травні 1953 року Радянський Союз неочікувано відмовився від своїх претензій до Туреччини та відкликав свою ноту від 1946 року про необхідність перегляду режиму чорноморських протоків та їх оборони.²

Також, смерть Сталіна та зміни в керівництві СРСР викликали проблеми в старій системі тотального контролю над країнами народної демократії. Через залежність від СРСР просталінські лідери країн Східної Європи були залежні від будь-яких змін в політиці Москви. Посилення антисталінських настроїв в верхівці СРСР викликало десталінізацію керівництва соціалістичних країн. Це супроводжувалось зростанням очікування змін в різних прошарках населення та дестабілізації східноєвропейських режимів. Зокрема, в травні-червні 1953 року під тиском Москви в Угорщині було відсторонено від посади голови Ради міністрів Угорщини Матяша Ракоші, який на фоні десталінізації втратив свою популярність, а на його місце поставили Імре Надя.³

Зокрема, на втрату популярності Ракоші серед угорських комуністів вплинула політика Сталіна в Угорщині. За наказами Сталіна, Ракоші вчиняв в Угорщині репресії, арешти, вбивства і так далі. Відповідно, як тільки в політиці Москви почало простежуватись послаблення – угорці одразу розгорнули боротьбу проти Ракоші.⁴

Окрім Угорщини, неспокійною була ситуація й у НДР. Масштаби еміграції з НДР до ФРН невпинно зростали, а причиною виїзду громадян

¹ Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 87

² Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 88

³ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 108

⁴ Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. Книга 2. Москва: Вече, 2016. с. 182

називали помилковий курс СЄПН на чолі з Вальтером Ульбріхтом на прискорену побудову соціалізму. Радянське керівництво застерігало своїх колег з НДР від форсованих темпів побудови соціалізму, оскільки, як вже було зазначено, внутрішня боротьба в СРСР не дозволяла збільшити допомогу для НДР від СРСР. В осередку радянського керівництва навіть лунали ідеї виводу радянських військ з НДР за умови порозуміння з Заходом у питання об'єднання та нейтрального статусу НДР. Зокрема, таку ідею висловлював Л. Берія. Такі настрої в Москві дійшли й до керівництва НДР, яка виявляло занепокоєність та не було впевнено в підтримці з боку Радянського Союзу. В той самий час, влада НДР заявила про впровадження нових, ще більш несправедливих, розцінок на оплату праці у сфері промисловості, що викликало невдоволення робітників. Такі обставини викликали невдоволення населення Східної Німеччини та вилились у антиурядове повстання в НДР у червні 1953 року. 17 червня 1953 року почалися виступи в Берліні, Лейпцигу, Магдебурзі, Дрездені та інших містах. В той самий час, почалися грабежі, підпали та напади на в'язниці зі звільненням ув'язнених. Органи поліції були паралізовані. Протестувальники вимагали відставку діючої влади та проведення вільних виборів в НДР. Влада Східної Німеччини звернулась до СРСР за допомогою. Було прийнято рішення використати радянські війська для придушення повстання. Придушенням повстання займався заступник міністра оборони СРСР В. Д. Сокловський. Радянські війська розпочали придушення повстання, що супроводжувалось пограбуваннями, арештами та розстрілами, рішення про які приймалось на місці. Повстання було придушено та східнонімецьке партійне керівництво НДР зберегло за собою владу. В. Ульбріхт вдало скористався внутрішньою боротьбою в СРСР для власних потреб: 26 червня 1953 року відбувся арешт Берії, про що буде йтися далі, і Ульбріхт цим вдало скористався, почавши критикувати Берію. Ульбріхт стверджував, що у невдоволенні громадян винен не він, а процес лібералізації, який довелося розпочати через «невірні рекомендації» Берії. Це було вдалим рішенням, оскільки, фактично, доля Берії вже була вирішена, а Ульбріхт такими заявами підтримав Маленкова та

Хрущова, які були основними претендентами на владу, не враховуючи Берію. Ульбріхту вдалося зберегти свою посаду голови НДР, але ситуація в країні була дуже складною. СРСР довелося піти на поступки за проханням східнонімецького керівництва. СРСР відмовився від отримання репарацій від НДР та списав борги за окупаційні витрати після 1945 року.¹

Внутрішня боротьба в СРСР відволікала керівництво країни від зовнішньої політики та сконцентрувало увагу на особистих протистояннях за владу. Головне протистояння в боротьбі за владу розгорнулось між Микитою Хрущовим, Лаврентієм Берією та Георгієм Маленковим. На той момент, Хрущов ще не був першим у КПРС, тож головним конкурентом Берії був саме Маленков. З них двох, Берія виявився більш активним та приступив до вирішення питань внутрішньої та зовнішньої політики. Головною метою Берії було отримати «сталінський спадок» та закріпитися на верхівці влади. Проте, Берія переоцінив свої сили: в осередку комуністичної партії негативно сприйняли дії Берії, який намагався прокласти собі шлях до влади.

Вже влітку виходить Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1953 року, в якому йшлося про злочинні та антидержавні дії Л. Берії. Також, Берію було позбавлено від його звання та нагород. Берію було заарештовано та взято під варту. Судова справа тривала до грудня 1953 року. 23 грудня 1953 року, виходячи з усіх обвинувачень, Лаврентія Берію було засуджено до смертної кари. Того ж дня, 23 грудня, вирок було виконано і Берію було розстріляно. Берія був головним конкурентом Хрущова у боротьбі за владу, а отже після смерті свого головного супротивника – позиції Микити Хрущова значно посилювались. Восени 1953 р. Маленков був поступово відтіснений від влади діями першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущовим, який став визначною особистістю у сфері зовнішньої політики СРСР.²

Якщо говорити про те, як в США сприйняли звістку про смерть Сталіна, то американська розвідка, одразу після смерті Сталіна, оголосила президенту,

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 108-109

² Мозохин О. Б. Дело Лаврентия Берии. Сборник документов. Москва: Кучково поле, 2014., с. 10-13; 15

що новому радянському керівництву доведеться укріплювати свій внутрішній контроль і, відповідно, довгий час СРСР не візьме на себе нові напрями в зовнішній політиці. Багато американців вважали, що смерть Сталіна принесла б в СРСР хаос та непоправну шкоду для радянської системи влади. Американці вважали, що СРСР піде на довгий та непродуктивний перехідний період. Однак цього не сталось, незважаючи на жорстку внутрішню боротьбу, Хрущов досить швидко став визначною фігурою в радянській владі.¹

Вже на початку 1954 року СРСР виступив із пропозицією по вирішенню німецького й австрійського питання, а саме було запропоновано відновлення суверенітету Австрії та об'єднання Німеччини за умови нейтралітети цих двох країн.²

Австрійське питання дійсно було вирішено. Почались перемовини між США, СРСР, Великою Британією та Франції стосовно Австрії. Все це вилилось у підписання «Державної угоди про відновлення незалежної й демократичної Австрії» у Відні 15 травня 1955 року. Цей договір припинив окупацію Австрії 4 державами, відновив її як суверенну, незалежну й демократичну державу у межах її кордону на 1 січня 1938 року. Натомість, відповідно з узятими зобов'язаннями, 26 жовтня 1955 року австрійський парламент прийняв конституційний закон про постійний нейтралітет Австрії.³

Однак вирішення німецького питання за цією схемою зіткнулося з протидією США та європейських країн. Річ у тім, що нейтральний статус Німеччини не входив у плани Заходу на чолі із США. Це можна пояснити декількома причинами, зокрема й новими концептуальними засадами адміністрації Д. Ейзенхауера, які невдовзі будуть сформовані у єдину «Доктрину Ейзенхауера» або «Доктрину нового погляду». США націлились на формування потужного блоку Західних держав за участю ФРН, саме тому закріплення нейтралітету Німеччини не входили в їх плани. Також слід

¹ LaFeber W. America, Russia, and the Cold War 1945-1992. Ithaca: McGraw -Hill Companies, 1992., p. 147

² Крушинський В. Ю., Манжолі В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 88

³ Государственный договор о восстановлении независимой и демократической Австрии 1955 года, 15 мая. URL: <http://doc20vek.ru/node/3842> (дата звертання 22.01.2024)

зазначити, що однією з передвиборчих обіцянок Д. Ейзенхауера було скорочення бюджетних витрат, в тому числі й витрат оборонного бюджету. Водночас, адміністрація Ейзенхауера ставила перед собою мету домогтися успіхів в холодній війні та змусити СРСР йти на поступки. Цим завдання й підпорядковувалась нова зовнішньополітична доктрина США, основні положення якої вироблені держсекретарем в адміністрації Ейзенхауера – Дж. Даллесом. Зокрема, досягти скорочення бюджетних витрат планувалось за рахунок зміни балансу між звичайними та ядерними силами в оборонній політиці США. Замість того щоб розподіляти американські війська вздовж радянського кордону, що призводило до величезних витрат, Даллес запропонував залучити до цього ті держави, які зацікавлені в захисті від радянської загрози. Натомість США будуть забезпечувати ці сили ядерним прикриттям, що було головним засобом стримування радянської експансії. Власне, для цього і потрібно було формувати потужний військовий блок, в який повинна була входити й ФРН. Такий підхід мав забезпечувати високий рівень обороноздатності, але при цьому й зменшити військові витрати США, адже ядерні сили будуть обходитись дешевше, ніж відповідні по ефективності звичайні війська. Зростання ролі ядерної зброї в американській політиці було характерним не тільки для базової доктрини адміністрації Ейзенхауера, а й для двох концепцій, запропонованих Дж. Даллесом і покликаних трансформувати політику стримування надавши їй динамічності та ефективності.¹

Першою з цих двох концепцій була представлена у січні 1954 року Д. Даллесом: концепція «масової відплати» («Massive Retaliation»). Ця концепція передбачала можливість використання ядерної зброї навіть у разі виникнення обмеженого конфлікту з СРСР. На думку Даллеса, США мали негайно відповідати на загрозу радянської експансії, за власним вибором місця та засобів. Ця концепція означала, що американська адміністрація припускала

¹ Крушинський В. Ю., Манжола В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 89

можливість переростання локального конфлікту з СРСР у глобальну ядерну війну.¹

Другою концепцією, проголошеною Даллесом, була концепція «Відкидання комунізму», також відома як «доктрина визволення» оскільки під час проголошення засад своєї майбутньої концепції у січні 1953 року, Дж. Даллес зазначив, що метою цієї доктрини є визволення народів Східної Європи та СРСР від комунізму. Особливістю цієї доктрини було те, що вона використовувалось майже виключно до країн Східної Європи, на відміну від, наприклад, схожої доктрини Рейгана, яка вже могла використовуватись й в інших частинах світу.² Суть цієї доктрини полягала у переході від суто оборонного підходу, в якому, зазвичай, республіканці звинувачували своїх попередників, до більш активних наступальних дій. На думку Дж. Даллеса, загроза масованого ядерного удару має бути фактором стримування СРСР та його союзників не тільки в їх зовнішній політиці, а й у внутрішній. Ідея полягала в тому, що під такою загрозою уряди соціалістичних країн не зможуть настільки широко застосовувати репресії проти своїх громадян, що призведе до підйому рівня спротиву комунізму в соціалістичному таборі та в кінцевому результаті призведе до падіння комуністичних диктатур під тиском масових виступів населення. Поступове «відкидання» комунізму повинно було початися з країн Східної Європи, а згодом перейти й на СРСР.³

Окрім нових концептуальних засад адміністрації Ейзенхауера, були й інші причини відмови Заходу у створенні нейтральної Німеччини. Починаючи ще з жовтня 1950 року, у США, Великій Британії та Франції були свої плани щодо майбутньої інтеграції Німеччини в Західну структуру. У жовтні 1950 року Франція запропонувала ідею Європейського оборонного товариства (ЄОТ) –

¹ Massive Retaliation. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/AD0764412> (дата звертання 22.01.2024)

² U.S. Aid to Anti-Communist Rebels: The "Reagan Doctrine" and Its Pitfalls. URL: <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa074.pdf> (дата звертання 22.01.2024)

³ Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 90

військового угруповання 6 європейських держав: Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу та ФРН.^{1 2}

На думку тогочасного прем'єра Франції Рене Плевена, Німеччина потрібна для побудову міцної європейської оборони, оскільки вона має широкі можливості постачання робітничої сили, фінансів та обладнання для ЄОТ. Тим не менш, велика кількість французів все ще мали занепокоєння стосовно німецького милітаризму – стереотипне занепокоєння яке, також, розділяла й велика кількість американців. Беручи до уваги цю проблему, економіст Жан Монне та Міністерство оборони Франції, використовуючи приклад тогочасних міжнародних європейських підприємств, розробили план створення Європейської армії. Рене Плевен представив план восени 1950 року: Європейська оборонна організація, що підпорядковується ЄОТ – таким був запропонований план. Ця «армія» буде комплектуватися та фінансуватися європейцями, а командування буде здійснюватися Верховним головнокомандувачем об'єднаних сил НАТО в Європі. Таким чином, у німців не буде ані національної армії, ані національного генерального штабу. Також передбачалось, що початкова участь Німеччини на вищих командних рівнях буде обмежена. Для самих французів цей план передбачав набагато більшу роль в питанні європейської оборони, ніж коли це було компетенцією виключно США та Великої Британії. Втім, французький план був прийнятим для Німеччини тільки в тому випадку, якщо він буде скорегований щоб надати ФРН рівні права з Францією. Ось слова німецького канцлера Аденауера в Бундестазі: «Якщо буде зроблена запит про участь Німеччини в обороні Західної Європи – тоді ФРН повинна бути готова зробити необхідний внесок. Але обов'язковою умовою такого внеску повинна бути повна рівність прав Німеччини з іншими учасниками».³

¹ Коваленко Л. В. Курс Великої Британії щодо «Німецького питання» (1949-1961 pp.). 2015. с. 93. URL: https://old.istznu.org/page/issues/44/19_2.pdf (дата звертання 24.01.2024)

² Європейське оборонне товариство. URL: https://leksika.com.ua/19020101/ure/yevropeyske_oboronne_tovaristvo (дата звертання 24.01.2024)

³ Kanarowski Stanley M. The German army and NATO strategy. Washington: National Defense University Press, 1982. 94 p.

ЄОТ вважалось Великою Британією та США найкращим способом інтеграції німецького оборонного комплексу до західної системи оборони, оскільки він був би включений до наднаціональних сил товариства. Звичайно, перспективи переозброєння Німеччини викликали занепокоєння в громадян європейських країн, оскільки пройшло зовсім мало часу після Другої світової війни. Тогочасний міністр закордонних справ Великої Британії Е. Бевін під час виступу в палаті общин 29 листопада 1950 р. підтримав ідею включення Німеччини в систему оборони Європи, але зазначив, що ризикувати неможна, тому німецьке включення в оборону Західної Європи має бути у формі угруповань в інтегрованих європейських структурах.¹

Уряди Західних країн висловили підтримку планам участі Західної Німеччини в ЄОТ і почали розробляти подальший план дій. Перший крок по реалізації цих планів було зроблено 26 травня 1952 року підписанням «Боннського договору», також відомого як «Загальний договір».

Це був договір між США, Великою Британією та Францією з одного боку та ФРН – з іншого. Цей договір декларував формальне припинення дії окупаційного режиму на території Західної Німеччини, надаючи ФРН суверенітет у внутрішній та зовнішній політиці. Але, США, Велика Британія та Франція зберегли за собою особливі права та обов'язання щодо статусу Берліна та питань можливого об'єднання Німеччини. Також ці країни зберегли за собою право розміщувати свої війська на території Західної Німеччини у разі потреби. Цей договір, із деякими змінами та доповненнями, пізніше увійде до Паризьких угод 1954 р.²

Вже наступного дня, 27 травня 1952 року країни «європейської шістки» підписують Паризький договір про заснування Європейського оборонного товариства. Але, для набуття чинності договір ще потрібно було ратифікувати, з чим пізніше виникнуть труднощі.³ Сам договір складався з 132 статей та

¹ Коваленко Л. В. Курс Великої Британії щодо «Німецького питання» (1949-1961 pp.). 2015. с. 93. URL: https://old.istznu.org/page/issues/44/19_2.pdf (дата звертання 25.01.2024)

² Vertrag über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten

³ Давиденко Д. В. Європейський Союз: історія створення та розвиток. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9752/1/Davidenko.pdf> (дата звертання 25.01.2024)

кількох додаткових протоколів. Договір містив положення про те, що ЄОТ діятиме в рамках НАТО. Передбачалося створення наднаціональної європейської армії. Включення ФРН в ЄОТ порушувало умови Потсдамської конференції 1945 року, що, очевидно, викликало напруження та занепокоєння.¹

Очевидно, плани Заходу по інтеграції ФРН в структуру оборони Західної Європи негативно сприймалися в СРСР. Для Радянського Союзу було недопустимо входження Німеччини в цілому чи її частини у військові угруповання на зразок ЄОТ. В той самий час, пропозиція СРСР в так званій «ноті Сталіна» щодо формування національних сил в Німеччині була неприйнятна для Заходу, оскільки суперечила меті збереження свободи, перешкоджанню агресії та усуненню відродження мілітаризму. Німецьке членство в НАТО на момент 1953 року вважалося передчасним та серйозно не розглядалося, оскільки цей варіант розвитку подій, по-перше, викликав би ще більше напруження у відносинах з СРСР, по-друге, цей варіант розвитку подій не знаходив особливої популярності у канцлера ФРН К. Аденауера з одного боку, та був значно менш прийнятним для французької сторони. Тому, на думку міністра закордонних справ Великої Британії у 1951 – 1955 роках Ентоні Ідена, цей варіант мав залишатись в резерві на випадок провалу ідеї ЄОТ. Найлегшим способом «знизити напругу» та досягти домовленості з СРСР був нейтралітет об'єднаної Німеччини. Але нейтралітет Німеччини був, по-перше, неприйнятним для К. Аденауера та більшості німецького народу. А по-друге, вважався небезпечним для Заходу, оскільки нейтральна Німеччина без зв'язків із Заходом, на думку Е. Ідена, у разі розбросення стала би жертвою СРСР. Якщо б об'єднана Німеччина була б озброєна, у відповідності з пропозицією СРСР, то невдовзі могла б повернутись до політики балансування між Сходом та Заходом, або навіть гірше – спробувати повернути свої втрачені східні території. Окрім цих проблем, нейтралітет Німеччини призвів би до втрати суттєвого німецького внеску в західну оборону. Враховуючи віддаленість США

¹ Паризький договір 1952. URL: https://leksika.com.ua/17530607/legal/parizkiy_dogovir_1952 (дата звертання 27.01.2024)

та плани по виведенню американських військ, які базувались в Німеччині, з Європи – подібний варіант вирішення німецького питання міг розглядатись лише в надзвичайному випадку, якби всі інші варіанти провалились. Але, це означало б потенційне перетворення СРСР на господаря в Європі.¹

25 січня – 18 лютого 1954 року відбулась зустріч міністрів закордонних справ у Берліні. Головною метою була спроба дійти згоди з СРСР в німецькому питанні. Позиція Заходу була представлена Е. Іденом. Відповідно до представленого ним плану, підписання мирного договору та об'єднання Німеччини повинні бути досягнуті шляхом: по-перше, повинні відбутися вільні вибори по всій території Німеччини, самі вибори повинні проходити відповідно до виборчого закону, підготовленого чотирма державами, та проходити під наглядом комісії чотирьох держав.

По-друге, повинно відбутися зібрання національних зборів відповідно до результату виборів, на якому повинні узгодитись питання щодо розробки конституції та проведена підготовка до мирних переговорів. По-третє, прийняття конституції та формування загально німецького уряду, який буде відповідальний за ведення перемовин щодо мирного договору. По-четверте, узгодження, прийняття та введення в силу мирного договору. Також, слід окремо зазначити, що за цими умовами, об'єднана Німеччина мала б право самостійно обирати союзи, в які вона захоче вступити.² Окрім цього, радянське керівництво навіть виголосило бажання вступу СРСР до НАТО, але очікувано отримали відмову.³

Вочевидь, ці умови західних країн були неприйнятні для СРСР. Так само, як раніше висунуті умови СРСР були неприйнятними для Заходу. Основною точкою протистояння було саме питання входження Німеччини в цілому або її частини в військово-політичні угруповання. На цій зустрічі у Берліні західна

¹ Коваленко Л. В. Курс Великої Британії щодо «Німецького питання» (1949-1961 pp.). 2015. с. 94. URL: https://old.istznu.org/page/issues/44/19_2.pdf (дата звертання 27.01.2024)

² Documents on Germany, 1944-1959: background documents on Germany, 1944-1959, and a chronology of political developments affecting Berlin, 1945-1956. p. 115. URL: <https://search.library.wisc.edu/digital/AXXHERLSQAL44S8T> (дата звертання 29.01.2024)

³ Как СССР вступал в НАТО. URL: <http://www.secret-r.net/arkhiv-publikatsij/9-2009/kak-sssr-vstupal-v-nato> (дата звертання 27.01.2024)

дипломатія успіху не досягла, не дивлячись на переконання Дж. Даллеса, що зі смертю Сталіна та початком внутрішньої боротьби за владу в СРСР політика радянської держави зміниться від жорсткої лінії до більш гнучкої, і в разі сильної та рішучої політики Заходу вдасться досягти згоди у питання об'єднання Німеччини. Але так не сталося. До того ж, каральні заходи СРСР в НДР 17 червня 1953 року, про які йшлося вище, залишили свій відбиток і пропозиції СРСР щодо «врегулювання німецького питання» розглядалися як черговий пропагандистський крок та ще більше переконували Захід в необхідності укріплення ФРН як антикомуністичного бастиону в Європі. Повертаючись до інтеграції ФРН в оборонну структуру Заходу, постало питання ратифікації договору про ЄОТ. У квітні 1954 року цей договір пройшов ратифікацію в країнах Бенілюксу та ФРН. Але, 30 серпня 1954 року договір про ЄОТ не пройшов ратифікацію в парламенті Франції.¹

Проект ЄОТ зазнав провалу, що негативно сприйнялось у Вашингтоні, але це не змінило плани США згуртованості та співпраці західноєвропейських країн. Але, також, в США розуміли, що досягти поставленої мети буде неможливо без залучення ФРН в структуру західноєвропейської оборони та налагоджування її багатосторонньої співпраці з іншими країнами Заходу. Думку американської адміністрації поділяли в Лондоні. Саме дипломатичні зусилля Лондона, зокрема дипломатія британського міністра закордонних справ Е. Ідена дозволила вивести ситуацію з глухого кута після провалу ЄОТ. З вересня 1954 року Лондон почав перемовини з Францією, висловивши ідею включення ФРН в Західний союз.²

Західний союз або Брюсельський договір – це договір між Великою Британією, Францією та країнами Бенілюксу про військову та стратегічну кооперацію на випадок зовнішньої агресії.³

¹ Коваленко Л. В. Курс Великої Британії щодо «Німецького питання» (1949-1961 pp.). 2015. с. 94. URL: https://old.istznu.org/page/issues/44/19_2.pdf (дата звертання 27.01.2024)

² Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 116

³ Text of the Modified Brussels Treaty. URL: <https://web.archive.org/web/20191220021100/http://www.weu.int/Treaty.htm> (Дата звертання 29.01.2024)

Окрім цього, в Римі почались перемовини про залучення й Італії до Західного союзу. В цілому, французька сторона була не проти розширення Західного союзу, хоча долучення ФРН та Італії до цього союзу значно відрізнялося від того, що пропонувалося в договорі ЄОТ, оскільки Західний союз був міжнародним союзом, в той час як в Парижі схилялися до «наддержавної інтеграції» ФРН. Тим не менш, Франція погодилась з умовами Лондона та Вашингтону про залучення ФРН до Західного союзу. Окрім цього, вектор перемовин розширився і почався розгляд питання членства ФРН в НАТО. Хоча ще в липні 1953 року цей варіант розвитку подій практично не розглядався та вважався передчасним.¹

Наприкінці вересня – на початку січня 1954 року почалися консультації стосовно цього питання. В Лондоні відбулась конференція за участю США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, Канади, ФРН та Італії, на цій конференції обговорювались питання перетворення Західного союзу (Брюссельського пакту) на Західноєвропейський союз із включенням до його лав ФРН та Італії. Окремо велися дискусії стосовно включення ФРН в НАТО та додаткові функції Західноєвропейського союзу стосовно контролю озброєння ФРН. 23 жовтня на Паризькій конференції були підписані Паризькі угоди. По-перше, було підписано протокол про скасування окупаційного режиму в ФРН, фактично до Паризьких угод 1954 року увійшов Боннський договір від 26 травня 1952 року, але зі змінами та доповненнями. ФРН отримала право створення власних збройних сил із власним генеральним штабом. Хоча ФРН й отримала статус суверенної держави, але, по відношенню до неї, збереглися деякі обмеження та умови, серед них створення спеціальної комісії, яка мала контролювати озброєння та формування нової німецької армії. Також, ФРН взяла на себе зобов'язання ніколи не застосовувати силу чи свій статус для об'єднання Німеччини чи зміни існуючих кордонів ФРН. Окрім цього, ФРН не могла виробляти чи мати зброю масового ураження (ядерну, хімічну чи

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 116

бактеріологічну). По-друге, за умовами Паризької конференції 1954 року, Брюссельський договір (Західний союз) було змінено, а на його основі утворено Західноєвропейський союз із включенням до нього ФРН та Італії. По-третє, окремим протоколом йшла резолюція про приєднання ФРН до НАТО.^{1 2}

6 травня, зі вступом у силу всіх домовленостей, ФРН стала членом НАТО. Членство ФРН в НАТО мало величезну цінність, оскільки ані Франція, ані країни Бенілюксу не могли сформувати чисельну армію для урівноваження радянської присутності у Східній Європі, а США та Велика Британія не хотіли розмішувати на материку чисельні сили. Саме тому створення Бундесверу мало величезне значення для всієї структури Західної оборони, адже ФРН могла створити чисельні збройні сили. В майбутньому, вже за декілька років після створення Бундесверу у 1955 році, ФРН поповнить ряди сил НАТО декількома десятками тисяч добре підготовлених солдатів, повністю інтегрованих в структуру НАТО. А вже за 10 років після свого створення Бундесвер стане основою сил НАТО в Європі.³

Окрім цього, включення ФРН в військово-політичну структуру Заходу дозволяло союзникам контролювати військову політику ФРН, зокрема плани нового генерального штабу, розробку військової доктрини тощо. Загалом, прийняття ФРН в НАТО мало дві основні мети: перша з них, очевидно, посилення військових позицій НАТО в Європі для стримування експансії СРСР, а ФРН потрібна була, в першу чергу, аби створити протидію чисельному військовому контингенту СРСР в Європі. Друга мета, це нейтралізація потенційних реваншистських настроїв в Німеччині. Такий розвиток подій серйозно бентежив інші Європейські країни, зокрема Францію, адже після Другої світової війни пройшло зовсім мало часу, і враховуючи її результати – багатьох європейців серйозно непокоїла можливість відродження нацистських ідей в новій німецькій армії та генеральному штабі. Тому країни

¹ Паризькі угоди 1954. URL: https://leksika.com.ua/14210923/legal/parizki_ugodi_1954 (дата звертання 31.01.2024)

² Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 110

³ Germany and NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_185912.htm (дата звертання 31.01.2024)

НАТО залишили для себе шляхи контролю за діями ФРН. Така подвійна мета альянсу була закріплена в концепції «подвійного стримування» - яка мала дві основні функції: протидія експансії СРСР та нейтралізація можливих реваншистських ідей Німеччини.¹

У відповідь на інтеграцію ФРН до структури Західної оборони, першим кроком радянської влади було те, що вже 7 травня 1955 року влада СРСР заявила про припинення дії союзного договору між СРСР та Великою Британією від 1942 року та аналогічного договору СРСР з Францією від 1944 року. Таким чином, фактично, було знищено юридичну базу співробітництва СРСР з колишніми союзниками по антигітлерівської коаліції. Другом кроком СРСР було створення власного військового блоку, використавши для цього привід «відповісти» Заходу на вступ ФРН до НАТО. 14 травня 1955 року відбулась нарада у Варшаві за участі представників СРСР, НДР, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Болгарії та Албанії. Також, у якості спостерігачів були присутні представники КНР. На цій нараді було підписано Варшавський договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. Вступив у дію договір 5 червня того ж року.² Договір передбачав утворення військового альянсу та системи консультацій всіх членів. В самому тексті договору наголошувалось, що цей військовий блок є оборонним та створюється для забезпечення безпеки в Європі, але СРСР використовував його для досягнення власних цілей, зокрема однією з неафішованих причин утворення ОВД було забезпечення юридичної бази для збереження радянських військ в країнах Східної Європи. Створення ОВД стало одним з головних чинників загострення міжнародної напруги та закріпило блокове протистояння на наступні 36 років.³ Саме створення ОВД вважалося аномальним явищем, оскільки, по-перше, дивувала відсутність попереднього переговорного процесу та планування структури альянсу, що суперечить більшості теорій створення подібних

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 117-118

² Варшавський договір. URL: <https://esu.com.ua/article-33231> (дата звертання 05.02.2024)

³ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 119

альянсів. По-друге, створення військового блоку суперечило більш мирному курсу побудови відносин з Заходом, до якого схилялось радянське керівництво після смерті Й. Сталіна, а створення військового блоку соціалістичних держав було явним кроком до загострення.¹

У спробах знайти порозуміння на фоні загострення відносин між СРСР та Заходом, 18 – 23 липня 1955 року відбулась Женевська нарада за участі представників СРСР, США, Великої Британії та Франції. Одним з головних питань була німецька проблема та перспективи майбутнього об'єднання Німеччини. СРСР пішов на поступки та погодився на принцип вільних виборів в об'єднаній Німеччині, за умови що Захід відмовиться від ідеї залучення об'єднаної Німеччини до НАТО. Як і раніше, Захід категорично відмовлявся від ідей нейтральної Німеччини, оскільки вважали, що нейтральна Німеччина не зможе протистояти радянському впливу та, в кінцевому результаті, стане жертвою експансії СРСР. Сторони не дійшли згоди та Женевська нарада закінчилась провалом.²

Вступ ФРН до НАТО допоміг вирішити ще одну проблему, яка протягом післявоєнних років розхитувала єдність Заходу, а саме Саарське питання. Суперечки з цього приводу тривали вже багато років, висувались різноманітні ідеї вирішення цієї проблеми, серед них й ідея «європеїзації» Саару, але постійні суперечки між Францією та ФРН з одного боку, та між саарським населенням з іншого, не дозволяли вирішити цю проблему. Подальші події, такі як вступ ФРН до НАТО та економічне зростання Західної Німеччини посилили пронімецькі настрої населення Саарського регіону. Нарешті, 23 жовтня 1955 року було проведено референдум в Саарі, за результатами якого Саар має повернутись до Німеччини. Після цього, між Францією та ФРН була підписана угода, яка передбачала приєднання Саарського регіону до ФРН, а Франція

¹ Crump L. The Warsaw Pact Reconsidered. Amsterdam, 2015. p. 25

² Коваленко Л. В. Курс Великої Британії щодо «Німецького питання» (1949-1961 pp.). 2015. с. 95. URL: https://old.istznu.org/page/issues/44/19_2.pdf (дата звертання 27.01.2024)

отримала постачання саарського вугілля. Таким чином, Саарське питання було вирішено.¹

Не дивлячись на провал Женевської наради у липні 1955 року, СРСР надіслав канцлеру ФРН К. Аденауеру запрошення відвідати Москву. Вже у вересні 1955 року відбувся офіційний візит делегації ФРН у СРСР, результатом цього візиту стало встановлення дипломатичних відносин між двома країнами, хоча у договорі містились значні розбіжності в позиції двох країн стосовно НДР. Одразу після візиту делегації ФРН, Радянський Союз уклав Угоду про відносини із НДР. Слідом за ліквідацією у травні 1953 р. Радянської контрольної комісії, було ліквідовано ще й посаду Верховного комісара СРСР у Німеччині. НДР, фактично, отримала свободу у вирішенні своїх взаємовідносин із ФРН.²

Після того, як Федеративна Республіка Німеччина встановила дипломатичні відносини із СРСР, німецько – німецький антагонізм швидко вийшов на новий рівень, та вже отримав зовнішньополітичне значення. Уряд ФРН почав перейматись можливими діями у відповідь з боку НДР, а саме спробою встановити дипломатичні відносини з країнами Заходу, а для ФРН це було неприпустимо. Тодішній секретар Міністерства закордонних справ ФРН Вальтер Хальштейн ініціював зовнішньополітичну доктрину, яка мала б завадити НДР вдатись до аналогічних дій – доктрину Хальштейна. Суть цієї доктрини полягала у тому, що міжнародне визнання або встановлення дипломатичних відносин будь-якою країною із НДР вважатиметься ворожим актом щодо ФРН. Відповіддю на такий акт буде обмеження дипломатичних відносин або їх повний розрив. 23 вересня 1955 року влада ФРН офіційно заявила про включення положень цієї доктрини до зовнішньої політики Західної Німеччини. Тим не менш, НДР також існувала вигода з цієї доктрини. Керівництво Східної Німеччини отримало можливість звинуватити Західну Німеччину у «відсутності» НДР на світовій арені, тим самим відводячи увагу

¹ Міжнародні відносини. Саарське питання. URL: http://lib-net.com/content/9889_Saarske_pitannya.html (дата звертання 01.02.2024)

² Крушинський В. Ю., Манжолі В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 110 - 111

від інших проблем НДР, які не дозволяли їй ефективно встановлювати дипломатичні відносини з іншими країнами, серед таких проблем, наприклад, нестача фінансування. Слід зазначити, що Міністерство закордонних справ Східної Німеччини вело неефективну політику та докладало замало зусиль для досягнення міжнародного визнання НДР. Дуже часто, керівництво Східної Німеччини мало сумніви, стосовно необхідності відкриття своєї дипломатичної місії в інших країнах, аргументуючи це тим, що економічні інтереси НДР повинні бути вище ніж можливість відкриття посольства за кордоном. Часто, Радянському Союзу доводилось тиснути на НДР, щоб та відкрила своє представництво в тій чи іншій державі. Яскравим прикладом цього є ситуація з Екваторіальною Гвінеєю. СРСР збирався збудувати в цій країні станцію супутникового спостереження на морський порт. Екваторіальна Гвінея, в свою чергу, хотіла, щоб в країні було відкрито посольство Східної Німеччини. Але керівництво НДР не було дуже зацікавлене в цьому, та всіляко затримувало вирішення цього питання. Також, від представників Східної Німеччини лунали твердження, що відкриття посольства в цій країні буде затратним, а економічні інтереси НДР не повинні відходити на другий план через можливість відкриття посольства в іншій країні.¹

Зі вступом ФРН до НАТО та утворенням ОВД було завершено процес консолідації союзників США та СРСР. Зі вступом ФРН до НАТО, на думку американського керівництва, НАТО перетворилось на справжній військову структуру, яка була цілком здатна ефективно розв'язувати військові завдання, які могли виникати впродовж холодної війни, оскільки ФРН мала необхідні людські ресурси та виробничі потужності, в той час як інші члени НАТО не мали таких можливостей у виробництві зброї чи у забезпеченні людськими ресурсами. Що стосується СРСР, то радянське керівництво також військово-політичну консолідацію своєї зони впливу в Європі ще до створення ОВД. Основна система військової співпраці СРСР в Європі виглядала як

¹ Torben Gülstorff Die Hallstein-Doktrin – Abschied von einem Mythos. URL: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/253953/die-hallstein-doktrin-abschied-von-einem-mythos/> (дата звертання 13.02.2024)

двосторонні домовленості про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. Такі договори було укладено з Чехословаччиною, Польщею, Югославією, Румунією, Угорщиною, Болгарією. Крім того, ці країни почали укладати схожі договори й між собою, що, фактично, стало початком співпраці у сфері безпеки та оборони між країнами східного табору. Крім того, ці взаємні домовленості між країнами Східної Європи були спрямовані й на те, щоб покласти край територіальним суперечкам та будь-яким протиріччя всередині цієї зони впливу СРСР в Східній Європі, що мало усунути потенціал для початку внутрішніх міждержавних конфліктів в радянській зоні впливу. Після вступу ФРН до НАТО Радянському Союзу потрібно було відповісти. До того ж, ця подія стала своєрідним «приводом», яким СРСР пояснював створення власного військового союзу. СРСР пішов на створення ОВД для того, щоб остаточно об'єднати навколо себе країни Східної Європи та створити ефективний механізм, для того щоб керувати збройними силами всього блоку. Біполярна структура міжнародних відносин періоду холодної війни отримала свій розвиток у блоковому протистоянні західного та східного таборів, кожний з яких вже мав свій військовий блок.¹

¹ Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 84-85

РОЗДІЛ 2. ЗАГОСТРЕННЯ ТА АПОГЕЙ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ У 1955 – 1962 РОКАХ XX СТ.

Як вже було зазначено, після смерті Й. Сталіна, позиція СРСР на міжнародній арені дещо пом'якшилась, а особа Сталіна почала піддаватись критиці в осередку радянської верхівки. Причиною цьому була внутрішня боротьба в СРСР яка, по-перше, дестабілізувала ситуацію всередині радянської держави, що означало нестачу сил для подальшого протистояння з Заходом. По-друге, критика дій Сталіна була непоганим способом перекласти всю провину саме на нього, відвернувши увагу від не менш злочинних дій інших представників радянської влади. Цим активно користувався Микита Хрущов.¹

14 – 25 лютого 1956 року відбувся XX з'їзд КПРС, який свідчив про офіційний початок відходу радянського керівництва на чолі з М. Хрущовим від сталінських зовнішньополітичних ідей, зокрема концепції неминучої війни з капіталістичними країнами. Також, все це супроводжувалось засудженням культу особи Й. Сталіна.²

Однією з головних ідей XX з'їзду КПРС була концепція «Мирного співіснування», яка посилялась на ідеї В. Леніна у 1917 роках. Тим не менш, ідея «Мирного співіснування» 1950-х років XX ст. не була повним повторенням ідей Леніна, оскільки в ній містився ряд важливих змін. По-перше, радянське керівництво відмовилось від сталінської тези про неминучість нової світової війни. Акцент зміщувався на можливість довготривалого мирного періоду міжнародного розвитку, для якого буде характерним відсутність великих війн між соціалістичними й капіталістичними країнами. Тим не менш, нове радянське керівництво та сам М. Хрущов не виключали можливість нової світової війни, а трактування ідеї довготривалого миру була роботою теоретиків, оскільки вона дарувала народам СРСР відчуття світлого майбутнього, надії на краще та хоч трохи звільняла

¹ XX з'їзд КПРС та його наслідки для України. URL: <https://newtime7.livejournal.com/5241.html> (дата звертання 02.03.2024)

² Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010., с. 164

людей від постійних страхів у зв'язку з нібито неминучим наближенням нової війни. По-друге, Хрущовська ідея «Мирного співіснування» передбачала продовження ідеологічної боротьби з імперіалізмом. Нетерпимість до «чужої буржуазної ідеології» та всебічне відстоювання переваг «соціалістичного способу життя» були характерними рисами нової радянської програми. На Заході ця програма здавалась вкрай суперечливою, оскільки вкрай важко було зрозуміти, яким чином «мирне співіснування» може розвиватись паралельно з антикапіталістичною пропагандою та протиставленням всього «соціалістичного» всьому «капіталістичному». По-третє, ідея «мирного співіснування» не відміняла марксистсько-ленінського твердження про «неминучу загибель капіталізму» та «розповсюдження комунізму на весь світ».¹

Втім, головною подією XX з'їзду КПРС, яка й зробила його таким популярним, була доповідь Микити Хрущова на зачиненому засіданні 25 лютого 1956 року, де Хрущов виступив зі своєю доповіддю «Про культ особи та його наслідки», в якій він засуджував Й. Сталіна та культ його особи. Загалом, в своїй доповіді, Хрущов нагадав про те, що класичний марксизм – ленінізм суворо засуджує будь-які прояви культу особи, згадав про відмічені ще Леніним негативні риси характеру Сталіна і так далі.² В цій доповіді, політика Сталіна називалась хибною, а в низці моментів – злочинною. Зокрема це стосувалось репресій, тортур і так далі. Але, хоч критика Сталіна в цій доповіді була досить різкою – вона не була глибокою, оскільки оминались системні засади й справжні причини становлення сталінського режиму. Причинами виникнення культу пояснювались виключно ворожим капіталістичним оточенням, особистими негативними рисами Сталіна та гострою класовою боротьбою. Тобто, Хрущов в своїй доповіді намагався відділити саму особу Сталіна від системи, яка сприяла появі цього культу особи, оскільки Хрущов й сам був задіяний в цій системі. В

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 123 – 124.

² О культе личности и его последствиях. Доклад XX съезду КПСС (Н.С. Хрущёв). URL: <http://surl.li/rgvhh> (дата звертання 05.03.2024)

доповіді датою початку сталінського терору названо 1934 рік, все що було від 1917 до 1934 років в цій доповіді жодним чином не засуджується, а це автоматично виключає зі списку злочинів режиму насильницьку колективізацію, голодомор 1932 – 1933 рр. і так далі. Таким чином, у своїй доповіді Хрущов намагався обійти питання відповідальності всієї правлячої верхівки за вчинені злочини. У доповіді все робилось так, щоб максимально піднести особу Леніна, партію та існуючий лад, а всю відповідальність перекласти виключно на саму особу Сталіна, не зважаючи на те, що у всіх цих страшних злочинах винен не лише сам Сталін, а й тоталітарна система та ідеологія марксизму – ленінізму, яка й породила цю систему.¹

Рішення про десталінізацію, прийняті на XX з'їзді КПРС, а потім і офіційна постанова ЦК КПРС від 30 червня 1956 року про подолання культу особи Й. Сталіна викликали широкий резонанс у всьому світі, а перед усім в самому Радянському Союзі та соціалістичних країнах. В СРСР це проявлялось у вигляді часткового руйнування та реформування сталінського репресивного апарату та підкорення його новому керівництву КПРС. Це супроводжувалось частковим послабленням репресій проти інакомислячих. На хвилі критика сталінського режиму в СРСР почався період «хрущовської відлиги». Разом із внутрішніми змінами в самому СРСР, змін зазнали й стосунки Москви з іншими соціалістичними державами. У квітні 1956 року було розпущено Комінформ, який, фактично, в минулі роки був інструментом диктування своїх правил Москвою в інших соціалістичних країнах. За це СРСР регулярно піддавали критиці правителі інших соціалістичних держав, зокрема Югославія та Албанія. Загалом, антисталінські кроки нової влади в СРСР викликали глибоке занепокоєння лідерів інших комуністичних партій. Зокрема, такі зміни в політиці СРСР були зустрінуті тривогою та недовірою з боку Китаю, в якому складався «свій» культ особи лідера комуністичної партії Китаю Мао Цзедун. Очевидно, Мао Цзедун не міг змиритись з критикою Сталіна, яку, в цілому,

¹ XX з'їзд КПРС та його наслідки для України. URL: <https://newtime7.livejournal.com/5241.html> (дата звертання 05.03.2024)

можна було видозмінити та застосувати по відношенню до самого Мао Цзедуна. Загалом, Китай не прийняв новий курс розвитку Микити Хрущова та вкрай підозріло відносився до спроб СРСР покращити відносини із США.¹

Слід звернути увагу й на ситуацію в інших країнах соцтабору. Що стосується ситуації в Польщі – то там майже всі сфери політичного, економічного, соціального та культурного життя підпорядковувались одній партії – Польській об'єднаній робітничій партії. В країні була планова економіка та реалізовувався шестирічний план (1950 – 1955), проте все це робилось за рахунок погіршення умов життя. З 1953 року спостерігалось стрімке зниження рівня життя, підвищення норм праці, зниження зарплатні і так далі. Також спостерігалась нестача продовольчих та інших товарів. Все це викликало невдоволення всіх прошарків суспільства. Після смерті Сталіна в країнах соцтабору почали проходити поступові зміни – терор почав потроху стихати, люди перестали жити в страху та почали вимагати свої права та покращення рівня життя. Почався процес так званої відлиги, проте все це відбувалось поступово. Тим не менш, польське населення залякували потужним апаратом безпеки, який повинен був придушувати спротив та забезпечувати контроль за населенням. Проте в травні 1956 року помер президент Польщі та перший секретар ЦК ПОРП (Польської об'єднаної робітничої партії) Болеслав Берут. Питання стосовно обрання його наступника, на тлі подій в СРСР, переросло в дискусію всередині правлячої партії стосовно шляхів розвитку Польщі. А у червні 1956 року до Польща з Москви дійшла хвиля критики культу особи Й. Сталіна, що ще більше сприяло невдоволенню громадян ситуацією в Польщі.²

Червневі події 1956 року в Познані є важливим історичним фактом у сучасній історії Польщі. Вони шокували тодішню громадську свідомість поляків і мали величезний вплив на подальший напрямок розвитку Польщі.³ Працівники більшості познанських підприємств й заводів були невдоволені

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 125 – 126.

² Polskie Miesiące Czerwiec 1956, Historia. URL: <http://surl.li/sbfzr> (дата звертання 27.03.2024)

³ Jastrząb Łukasz Problematyka "pierwszego strzału" w Poznańskim Czerwcu 1956 r. URL: <http://surl.li/sbggru> (дата звертання: 29.03.2024)

підвищенням норми праці, скороченням зарплатні, погіршенням умов життя тощо, тому вимагали від влади вирішити цю проблему, яка назріває ще з 1953 року. Найгарячіша ситуація була на заводі ZISPO. Працівники майже всіх заводів і підприємств Познані влаштовували мітинги та намагалися отримати від влади конкретні відповіді й пропозиції. Не отримавши бажаного, робітники заводів вирішили вийти на вулиці та почати протест проти свавілля влади. Вранці 28 червня 1956 року працівники ZISPO розпочали свою ходу по вулицях Познані, до них активно приєднувались працівники й інших заводів. Тисячі людей вийшли на площу, викрикуючи лозунги та демонструючи плакати. Лозунги були такими: «Ми голодні!», «Ми хочемо хліба!», «Ми хочемо вільну Польщу!», «Геть комуністів!». Демонстранти провели декілька перемовин з представниками польської влади, але це не дало результату. Почалися перші сутички протестувальників з міліцією, розпочалися вуличні бої та стрілянина. Влада вирішила придушити повстання силою.¹

До Познані прибув генерал Станіслав Поплавський та розмістив свій штаб на околиці міста. Разом з ним, також, прибули прем'єр міністр Юзеф Циранкевич. В місто зайшов 4 армійський корпус разом з 19-ю танковою дивізією, загалом близько 8 – 10 тисяч солдатів. Перші декілька годин солдати активно відкривали вогонь по всіх підряд, хто траплявся на вулицях Познані. Повстанці відчайдушно чинило спротив, знищили або підбили близько 24-х танків. Тим не менш, повстання було придушено.²

Найвідоміша партійна оцінка події в Познані була представлена прем'єр-міністром Юзефом Циранкевичем у знаменитій радіопередачі з Познані 29 червня 1956 року о 19:30. У колективній пам'яті поляків глибоко засіли похмурі слова, сказані на той час: «Будь-який провокатор чи безумець, який посміє підняти руку на народну владу, нехай буде впевнений, що влада відрубає йому руку на користь робітничого класу, на користь трудового селянства та інтелігенції, окрім багатьох економічно обґрунтованих вимог, серед

¹ Polskie Miesiące Czerwiec 1956, Historia. URL: <http://surl.li/sbfzr> (дата звертання 27.03.2024)

² István Kovács o polskim Czerwcu 1956. URL: <https://dzieje.pl/wiadomosci/istvan-kovacs-o-polskim-czerwcu-56> (дата звертання: 29.03.2024)

робітничого класу діють провокаційні та сварні елементи, які бажають використати проти нас невдоволення робітників у економічних питаннях».¹

Хвиля арештів та репресій накрила протестувальників практично одразу. Перші арешти проходили під час придушення протестів. Усього до 8 серпня було затримано близько 750 людей. Офіційна влада Польської Народної Республіки заявила, що вони не збираються карати усіх підряд, а хочуть відмежувати звичайних робітників, які висували переважно адекватні й законні вимоги, від хуліганів та кримінальних елементів, які вчиняли безлад та злочини прикриваючись протестувальниками. На ділі ж нерідко відбувались затримання звичайних робітників, від яких, під час допитів і побиття, вимагали зручні для влади показання. Загалом це повстання показало всю нелюбов простих робітників і громадян до існуючого комуністичного режиму, який, нібито, правив від імені якраз робітничого класу. Це було перше масове повстання жителів великого міста в Польській Народній Республіці проти комуністичної влади, в свою чергу, комуністи придушили це повстання силою, залучивши армію й танки.²

Події в Познані вплинули й на внутрішній «клімат» в ПОРП. Новий лідер ПОРП Едвард Охаб не мав достатньої влади та авторитету й не зміг запобігти розвитку гострої внутрішньої боротьби в партії. Найбільшу підтримку мав Владислав Гомулка, який був знятий з усіх своїх посад у 1948 році тодішнім керівництвом ПОРП та репресований. Він був живим символом спротиву старому керівництву партії. У липні 1956 року його було відновлено як члена партії та обрано до складу ЦК ПОРП. В Кремлі до Гомулка ставились скоріше негативно. Питання формування нових правлячих органів ПОРП вирішили відкласти до наступного пленуму, який планувався в жовтні. На фоні цього, в Кремлі почало складатися враження, що Польща вирішила схилитися до проведення антирадянської політики. Саме тому, М. С. Хрущов вирішив

¹ Poznańscy komuniści o Czerwcu 1956. URL:

<https://web.archive.org/web/20211121104754/https://gloswielkopolski.pl/poznanscy-komunisci-o-czerwcu-56/ar/c1-15684587> (дата звертання: 29.03.2024)

² Polskie Miesiące Czerwiec 1956, Historia. URL: <http://surl.li/sbfzr> (дата звертання 05.04.2024)

втрутитись в ситуацію.¹ Хрущов підтримував телефонний зв'язок з Охабом. Дізнавшись ситуацію, Хрущов запропонував Охабу прийняти в Варшаві делегацію з СРСР на чолі з Хрущовим, проте Охаб неочікувано відмовився і попросив Хрущова не приїжджати, поки не закінчить засідання ЦК, аргументуючи це тим, що їм треба порадитись і все обговорити. Очевидно, після цього Охаб втратив довіру радянської верхівки, зокрема й Хрущова. Після отриманої відмови, Хрущов ще більше захотів особисто приїхати до Варшави для втручання в ситуацію. У черговій телефонній розмові Хрущов твердо сказав Охабу, що делегація з СРСР приїде, аргументуючи це стратегічною важливістю Польщі для СРСР. Хрущов почав збирати делегацію, в яку увійшов він, А. І. Мікоян та Н. А. Булганін. Коли літак з радянською делегацією приземлився на аеродромі в Польщі, їх зустріли Охаб, Гомулка, Циранкевич та інші. Втім, як відмітив сам М. С. Хрущов у свої спогадах, зустріч була вкрай холодною. Загострення напруги досягло своєї кульмінації коли радянську делегацію не допустили до повноцінної участі в пленумі, а попросили знаходитись в окремо виділеному місці. Слід зазначити, що під час прибуття радянської делегації до Польщі, Хрущов віддав наказ привести польські війська, під командуванням радянських офіцерів, до бойової готовності та почати стягувати їх до Варшави, щоб, у разі необхідності, вони могли швидко втрутитись. Пленум проходив у дуже напруженій обстановці, манера спілкування була грубою, інколи взагалі не дипломатичною. Лунали антирадянські заклики та вимоги вивести радянські війська з Польща та прибрати радянських офіцерів з польської армії.²

Втім, не дивлячись на напруженість ситуації, радянське керівництво вирішило не йти на загострення. На це було декілька причин, зокрема слід виділити особисту розмову М. С. Хрущова та В. Гомулка, під час якої вони змогли встановити контакт та навіть знайти порозуміння на підґрунті спільних антисталінських поглядів. До того ж, альтернативою Гомулка був Охаб, але він

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 127

² Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. Книга 2. Москва: Вече, 2016. с. 283

втривав довіру Хрущова та продемонстрував себе як слабого лідера. Хрущов офіційно визнав обрання В. Гомулка першим секретарем ЦК ПОРП та погодився на вилучення К. К. Рокоссовського зі складу правлячих органів ПОРП. Під час особистої розмови, Гомулко зміг завоювати довіру Хрущова, новий польський лідер пообіцяв, що Польща буде й далі йти соціалістичним шляхом розвитку в союзі з СРСР, але лише за умови врахування польської національної, культурної та історичної специфіки. Також, досягнутий в польській проблемі компроміс включав у себе значну лібералізацію економічного життя, зокрема: відмова від насильницької колективізації сільського господарства, введення багатомандатної системи на виборах до польського сейму, нормалізація відносин з Католицькою церквою тощо. Таким чином, польська проблема була врегульована шляхом компромісу, проте зі сторони це виглядало як поступка з боку СРСР.¹

Втім, Польща була не єдиною «проблемною» соціалістичною країною для СРСР. Початок «десталінізації» в СРСР значно послабив позиції «сталінського» лідера Угорщини Матяша Ракоші. В Угорщині, так само як і в Польщі, утворилась атмосфера критики правлячої партії, народ вимагав реформ. Більша частина критики була сфокусована якраз на постаті Ракоші, якого критикували навіть деякі комуністичні газети. Ракоші виявився не спроможним втримати владу та нормалізувати ситуацію, тому радянське керівництво вирішило відправити Ракоші у відставку, а на його місце прийшов Ерне Гере, який, як виявилось далі, не мав достатньої влади та авторитету, щоб нормалізувати ситуацію. В жовтні 1956 року новини про події в Польщі досягли Угорщини, що ще більше загострило ситуацію. Польський «Жовтень» та досить вдалий спротив Гомулки радянським вимогам надихнули незадоволене угорське суспільство та підштовхнула до більш радикальної боротьби за свої права та свободи. Досить поступлива позиція Москви у вирішенні польського питання та той факт, що СРСР не застосував свої війська

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 127 – 128

під час польської кризи – змусив багатьох угорців вважати, що СРСР, можливо, відмовився від політики контролю за соціалістичними країнами. За прикладом поляків, угорці почали відкрито виступати зі своїми вимогами, серед них вивід радянських військ з Угорщини, створення нового керівництва країни на чолі з Імре Надем, відновлення державної символіки та політика десталінізації, включно з демонтажем пам'ятників Й. Сталіну. 23 жовтня 1956 року студенти організували демонстрацію в якості підтримки поляків. Поступово демонстрація розросталась спочатку до 50 тисяч людей, а потім і до 200 тисяч людей. Протестувальники розділились на три колони в центрі міста, одна колона висунулась до площі Парламенту, вимагаючи відновлення посади Надя. Інша колона рушила на площу Героїв, зваливши пам'ятник Сталіну. Третя колона рушила до будівлі радіокомітету, вимагаючи того, щоб їх умови транслювались по радіо, на що отримало відмову. Після чого почалась облога будівлі радіокомітету. У відповідь, по демонстрантах почалась стрільба, яка перетворила демонстрацію на збройне повстання. Протестувальники сформували імпровізовані військові загони, які отримали зброю з поліцейських постів та від солдатів, які підтримали демонстрантів. Розуміючи, що ситуація виходить з під контролю, Хрущов прийняв рішення втрутитись та надати угорським комуністам військову підтримку. 24 жовтня 1956 року радянські солдати й танки увійшли в Будапешт. Повсталі зустріли радянські війська коктейлями Молотова та рішучим спротивом, що стало неприємною несподіванкою для радянського керівництва, оскільки вони розраховували, що одного вигляду радянських танкових колон буде достатньо, щоб зломити дух протестувальників, але вони були налаштовані на рішучий спротив. Хоч радянським військам і вдалося зайняти важливі об'єкти в Будапешті, але вуличні бої не затихали. Одразу за радянськими військами в Будапешт прибули Суслов та Мікоян, які поспішно визнали Імре Надя новим головою керівництва Угорщини. 26 жовтня Надь почав спроби встановити контакт й домовитись з протестувальниками. Надь погодився з багатьма вимогами протестувальників та перестав визнавати ці події «контрреволюційним повстанням». 27 жовтня

Надь сформував новий уряд. 28 жовтня внаслідок політичних дій Надя та жорсткого спротиву угорських протестувальників було досягнуто угоду про припинення вогню. Також, СРСР погодився вивести свої війська з Будапешту. На перший погляд, повстання угорців завершилось їх перемогою: Надь відмінив однопартійну систему та сформував коаліційний уряд та офіційно визнав місцеві революційні ради в Угорщині. Вже 30 жовтня радянські війська вийшли з Будапешту та навіть готувався вивід радянських військ зі всієї території Угорщини. СРСР навіть розробив декларацію про відносини СРСР з другими соціалістичними країнами, в якій йшлося про те, що кожна країна має право самостійно обирати свій шлях до соціалізму. До речі, потім радянська пропаганда та офіційна радянська історіографія намагалися приховати ці факти ведення перемовин про вивід радянських військ з Угорщини та про поступки керівництва СРСР. Тим не менш, ситуація в Угорщині не стабілізувалась, на території країни все ще відбувались сутички, а некомуністичні сили вимагали повний вихід Угорщини з зони впливу СРСР. Ситуація дуже стрімко змінювалась, і вже 31 жовтня 1956 року Хрущов прийняв рішення не виводити війська з Угорщини, а силою придушити повстання.¹

О 6 годині вечора 1 листопада, отримавши одностайну підтримку уряду, Імре Надь оголосив у зверненні по радіо, що Угорщина виходить із Варшавського договору і тепер вважає себе нейтральною державою, направляючи те саме послання Організації Об'єднаних Націй. У цьому посланні до Організації Об'єднаних Націй та великих західних держав було запропоновано визнати нейтралітет Угорщини, а Раді Безпеки було запропоновано терміново обговорити позицію Угорщини. На цей запит не було дано жодної відповіді. ООН та великі держави були надто стурбовані Суецькою кризою. Коли у другій половині дня 2 листопада Франція та Великобританія наполягли на піднятті питання ситуації в Угорщині у Раді Безпеки, США були проти, ще 26 жовтня 1956 року Дуайт Ейзенхауер проінформував М. Хрущова, що США не зацікавлені в угорській проблемі та зазначив, що вони не розглядають країни

¹ Laar Mart The Power of Freedom - Central and Eastern Europe after 1945. Unitas Foundation, 2010. с. 91-93

Східної Європи, в тому числі й Угорщину, як своїх потенційних союзників.

Більш того, Суецька криза, яка розпочалась 29 жовтня, ще більше унеможливила навіть потенційну допомогу Заходу Угорщині, оскільки Велика Британія та Франція були зайняті в Єгипті.¹

Вранці, 4 листопада, радянські війська у складі близько 17 дивізій почали діяти. Розпочалась операція із кодовою назвою «Вихор». Радянські війська врахували минулі помилки, та перш за все провели операцію з перекриття основних доріг в Будапешт та низки інших важливих доріг, аби завадити повстанцям підходити з інших міст в столицю. Робітники та студенти чинили відчайдушний опір окупантам, але в них не було шансів проти регулярної армії, але угорцям вдалося знищити якусь кількість радянської техніки.²

¹ Laar Mart The Power of Freedom - Central and Eastern Europe after 1945. Unitas Foundation, 2010. с. 96-98

² Johanna C. Granville The First Domino: International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956. Texas A&M University Press, 2003. с. 97

На фото вище ми бачимо знищений радянський танк. А загалом, угорцям вдалося знищити чи вивести з ладу 18 радянських танків, 9 бронетранспортерів, 13 гармат, 4 РСЗВ та іншу техніку¹

Бої в Будапешті тривали до 7 листопада, а в деяких інших районах Угорщини – до 14 листопада. За час цих буїв загинуло не менше 2600 угорців. По завершенню революції було страчено 300 угорців та не менше 22 тисяч людей відправили у в'язниці. З радянського боку було зафіксовано 1982 радянських солдата вбитими, пораненими чи зниклими безвісти. Імре Надь був вимушений укритись в посольстві Югославії, але був зраджений та заарештований.

Пізніше, у 1958 році, його буду страчено. Було знищено останні осередки угорського спротиву, а Радянський Союз призначив нову угорську владу на чолі з Яношем Кадаро. Близько 200 тисяч угорців втекли з країни до Австрії. Весь Західний світ пасивно спостерігав за страшними подіями в Угорщині і не зробив нічого, щоб допомогти борцям за свободу. По столицях західних країн пройшли хвилі протестів, але вони практичного нічого не дали. США зробили все можливе, щоб залишитись осторонь від цього конфлікту. Єдиною реакцією Західного світу на трагедію в Угорщині стала Ради Безпеки ООН, в якій засуджувалась радянська агресія по відношенню до Угорщини. Нажаль, це були лише пусті слова, а реальної підтримки угорці так і не отримали.²

Як вже було зазначено, паралельно з подіями в Угорщині на сході також розвивалась складна ситуація, а саме Суецька криза. Всі розмови про мирне співіснування, що не раз звучали на саміті в Женеві у 1955 році, не змогли змінити саму суть тодішнього устрою світу – США та СРСР, дві ведучі держави того часу, були непримиримими конкурентами. Будь-який успіх однієї сторони сприймався як поразка іншої. Таким чином, у 1955 році, через кілька місяців після того самого саміту в Женеві, СРСР пішов на дуже зухвале рішення – уклав з єгипетським лідером Г. А. Насером велику угоду на постачання зброї. Це було дуже зухвале рішення, яким Хрущов прагнув заявити про свій вплив у

¹ Венгрія 1956. URL: <https://www.e-reading-lib.com/chapter.php/95319/31/aleksandr-okorokov-sekretnye-voyny-sovetskogo-soyuza.html> (дата звертання 01.05.2024)

² Laar Mart The Power of Freedom - Central and Eastern Europe after 1945. Unitas Foundation, 2010. с. 99

регіоні. Хоч на початку формальним постачальником зброї була Чехословаччина, але потім від цього прикриття відмовились. У будь-якому випадку, на Заході знали про дії СРСР і це їх дуже непокоїло. Особливо Велику Британії, для якої Єгипет був надважливим «спадком» імперського минулого. Звичайно, найважливішим був Суецький канал, який став життєво важливою транспортною й торгівельною артерією. Своїми діями, Хрущов перетнув «санітарний кордон», тому Захід вирішив діяти.¹

Перш за все, Захід вирішив протистояти радянському постачанню зброї в Єгипет економічними важелями. США призупинили видання кредитів Єгипту та вимагали негайно анулювати всі домовленості Єгипту з СРСР стосовно постачання зброї, пригрозивши блокувати Єгипет з моря, щоб не допустити прохід кораблів зі зброєю. 19 липня 1956 року, США оголосили, що відмовляють Єгипту у видачі кредиту на 270 мільйонів доларів, хоча цей кредит був узгоджений ще до початку цього загострення. Разом з США, «економічну блокаду» Єгипту розпочали Велика Британія та Франція. Але, Г. Насер вирішив не поступатись, а йти на загострення. 26 липня 1956 року, на мітингу в Олександрії, Г. Насер заявив, що оскільки Захід відмовився надавати Єгипту гроші в кредит – Єгипет отримає ці гроші з Суецького каналу. Таким чином, Насер заявив про націоналізацію Суецького каналу. Єгипетські війська без затримок зайняли зону каналу.²

Окрім націоналізації Суецького каналу, Насер, також, заблокував Тиранську протоку – єдиний вихід Ізраїлю до Червоного моря.³

Націоналізація Суецького каналу Насером несла величезні збитки для країн Заходу, оскільки величезна кількість вантажних кораблів та танкерів з нафтою проходили через цей канал. Крім того, посилення впливу СРСР в регіоні через Єгипет також непокоїло Захід. Саме тому, в інтересах, в першу чергу, Великої Британії та Франції було якнайшвидше розблокувати канал. Але,

¹ Kissinger Henry Diplomacy. Simon & Schuster, 1994. с. 522-523

² Суецкий кризис 1956. URL: <https://historiars.narod.ru/Index/XXv/aiw/aiw1956.htm> (дата звертання 01.05.2024)

³ 1956: Египет захватывает Суэцкий канал. URL:

http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/july/26/newsid_2701000/2701603.stm (дата звертання 02.05.2024)

ані у французів, ані в британців не було значних військових сили в регіоні просто тут і зараз, тому вони не могли завадити Насеру. Але, вже наступного дня, 27 липня, Велика Британія та Франція остаточно прийняли рішення про військовий шлях вирішення проблеми, про що вони проінформували й США. 22 жовтня 1956 року в Севрі відбулась таємна зустріч представників Великої Британії, Франції та Ізраїлю. Вони уклали таємний договір, за яким Ізраїль мав атакувати Єгипет через чисельні сутички на кордоні, а Велика Британія та Франція мають вторгнутись в Єгипет ніби для захисту Суецького каналу. Цей план було розроблено для виправдання вторгнення в Єгипет. Напад було заплановано на 29 жовтня цього року.¹

Як і було заплановано, 29 жовтня 1956 року Ізраїль почав наземний наступ на Синайський півострів. 30 жовтня Велика Британія та Франція висунули вимогу обом сторонам покинути зону Суецького каналу, хоч Ізраїльські війська ще не дійшли до нього. Єгипетська сторона не відреагувала на вимогу, тому 31 жовтня Велика Британія та Франція заявили, що будуть втручатись напяму. Тим не менш, в найближчі чотири дні після заяви, англо-французькі війська так і не висадились в Єгипті. Досить несподіваною була реакція США, 30 жовтня 1956 року вони представили Раді Безпеки жорстку резолюцію із засудженням дій Ізраїлю та вимогою негайно відійти за встановлений кордон. Також, 31 жовтня, Ейзенхауер виступив із засудженням дій Франції та Великої Британії, аргументуючи це тим, що конфлікт можна було вирішити без застосування сили. А 2 листопада Генеральна Асамблея засудила військові дії проти Єгипту та вимагала припинення вогню. Скориставшись непорозумінням між союзниками по НАТО, Радянський союз отримав чудову нагоду виступити в якості «захисника» Єгипту, тим самим розширивши свій вплив та авторитет в регіоні. Міністр закордонних справ СРСР Д. Шепілов направив ноти голови Ради безпеки та представникам Великої Британії, Франції та Ізраїлю. Темою усіх нот було рішуче засудження агресії проти Єгипту та вимогу до ООН

¹ Black Ian Secrets and lies at the heart of Britain's Middle Eastern folly. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2006/jul/11/egypt.past> (дата звертання 02.05.2024)

організувати вихід військ з Єгипту, в чому СРСР був готови співпрацювати, надавши свої військово-морські сили та авіацію. Крім того, СРСР направив учасникам конфлікту листи, які увійшли в історію як «Ультиматум Булганіна», в яких радянська сторона відкрито заявляла, що готова військовим шляхом допомогти Єгипту.¹

Підводячи підсумки Суецької кризи, можна з впевненістю сказати, що в політичному сенсі, інтервенція в Єгипет стала катастрофою. Під тиском невдоволення світової спільноти та президента США Ейзенхауера, а також під загрозою втручання СРСР в конфлікт, Велика Британія, Франція та Ізраїль були вимушені зупинити свою операцію почати вивід своїх військ.²

Вже 6 листопада вступив у дію договір про припинення вогню, а 15 листопада в Єгипті було розміщено перші підрозділи миротворців ООН для контролю за режимом припинення вогню та відведенням військ. У підсумку, ООН вдалося підвищити свій авторитет, оскільки вони напряду брали участь у вирішенні цього конфлікту. Також, свої позиції на сході зміцнив СРСР, чого не можна сказати про Велику Британію, Францію та Ізраїль, чия операція провалилась. Найбільших політичних «збитків» зазнала Велика Британія, яка, фактично, втратила статус наддержави, оскільки її позиції у відносинах з США значно послабились, в очах світової спільноти, Велика Британія стала занадто залежною від США. Тим не менш, як союзник у холодній війні, США та Велика Британія продовжили свою співпрацю, але їх відносини трохи загострились.³

Що стосується Ізраїлю, то спочатку вони не хотіли відводити свої війська з території Синайського півострову. Під час свого виступу перед Кнесетом 7 листопада 1956 року прем'єр-міністр Ізраїлю Бен-Гуріон назвав Синайську кампанію великою перемогою та робив натяки на можливу анексію Синайського півострова. Ця промова дуже не сподобалась адміністрації США.

¹ Kissinger Henry Diplomacy. Simon & Schuster, 1994. с. 541-542

² Milner Laurie The Suez Crisis. BBC History, 2011 URL: https://www.bbc.co.uk/history/british/modern/suez_01.shtml (дата звертання 03.05.2024)

³ Валленстен П. Даг Хаммаршельд. Стокгольм: Шведський інститут, 2005. с. 18-20

Врешті-решт, до весни 1957 року Ізраїлю довелося вивести свої війська з Синаю під тиском США та через загрозу санкцій. Але, Єгипту було заборонено знову блокувати Тиранську протоку.¹

Також, 6 листопада 1956 році в США пройшли президентські вибори, на яких вдруге перемогу одержав Двайт Ейзенхауер і знову він переміг того ж самого кандидата від Демократичної партії Едлая Стівенсона, набравши більш ніж 57% голосів.²

Тим часом, 27 липня 1957 року надійшла інформація про успішне випробування багатоступінчатої балістичної ракети (ББР) Радянським Союзом. Такі ракети могли підіймати ядерні боєголовки на неймовірно висоту та вражати цілі у будь-якій точці Землі. Очевидно, такі новини викликали хвилю занепокоєння в країн Європи, які стали вимагати від Вашингтону збільшення військово-технологічної допомоги. Д. Ейзенхауер схилився до рішення допомогти європейським країнам створити власну ядерну зброю. Для цього американці були готові збільшити європейцям доступ до своїх ядерних технологій. Така концепція отримала назву «Ядерне розподілення» («Nuclear sharing»). Загалом, ця концепція передбачала, що країни НАТО, які не мають власної ядерної зброї, можуть зберігати на своїй території ядерну зброю країн-союзниць (в основному США) та все необхідне для застосування цієї зброї. Слід зазначити, що ідея полягала не в створенні ядерного потенціалу окремо для кожної країни-союзниці, а в створенні спільного для Західної Європи ядерного потенціалу, який був би стримуючим фактором для СРСР та доповнював би ядерний потенціал США.³

На саміті НАТО у грудні 1957 року було прийнято рішення про розміщення американської ядерної зброї в країнах Європи, в тому числі на території ФРН. Зроблено це було у відповідь на випробування

¹ Black Ian A painful lesson in diplomacy. The Guardian, 2006. URL: <https://www.theguardian.com/world/2006/oct/31/worlddispatch.egypt> (дата звертання 03.05.2024)

² 1956 popular vote by counties. URL: http://geoelections.free.fr/USA/elec_comtes/1956.htm (дата звертання 03.05.2024)

³ Street Tim ORG Explains #5: NATO Nuclear Sharing. Oxford Research Groupe, 2018. URL: <https://www.oxfordresearchgroup.org.uk/org-explains-5-nato-nuclear-sharing> (дата звертання 03.05.2024)

багатоступінчатої балістичної ракети Радянським Союзом, оскільки країни Європи почали вимагати від США посилення їх захисту. Таке рішення вкрай обурило радянське керівництво, вони сприйняли його як крок до «ядерного озброєння» ФРН та вимагали виключити ФРН з цього списку.¹ Не дивлячись на це, 25 березня 1958 року Бундестаг проголосував за рішення уряду озброїти Бундесвер носіями ядерної зброї, які б у випадку ядерної війни мали бути оснащені американськими ядерними ракетами.²

Такий розвиток подій не міг не відобразитись на позиції СРСР. Радянське керівництво вирішило тиснути на слабе місце – питання заключення мирного договору з Німеччиною та статусу Берліну. Як вже було зазначено раніше, німецьке питання було дуже гострим, оскільки в обох сторін були принципово різні погляди на те, як повинно відбутись об'єднання Німеччини та, власне, сам мирний договір. У 1958 році влада НДР заявила про свої права на Західний Берлін на основі того, що він «знаходився на території НДР». Цього ж року, Микита Хрущов звинуватив Західні держави у порушенні Потсдамських домовленостей від 1945 року та заявив про скасування Радянським Союзом міжнародного статусу Берліна та охарактеризував його (все місто, включно із західним сектором) як «столицю НДР». 27 листопада СРСР направив США, Великій Британії та Франції різкий ультиматум із вимогою протягом шести місяців (до 29 травня 1959 року) укласти мирний договір з Німеччиною. У випадку відмови, СРСР погрожував укласти окремий мирний договір із НДР та передати відповідальність забезпечення особливого статусу Берліна владі НДР.³ Цей ультиматум, також відомий як «Берлінський ультиматум», став початком так званої Другої Берлінської кризи 1958 – 1962 років. Цей період став одним з найбільш напружених моментів всієї холодної війни. Тим не менш, Західні країни відповіли на цей ультиматум відмовою. Поступово СРСР почав

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 140 – 141

² Напруження в німецькому питанні. URL:

http://lib-net.com/content/9949_Napryjennya_v_nimeckomy_pitanni.html (дата звертання 06.05.2024)

³ Берлінський кризис 1961. URL:

https://web.archive.org/web/20081004111231/http://www.berlin-guide.ru/articles/history/id_26.html (дата звертання 06.05.2024)

послаблювати умови свого ультиматуму, а після візиту Хрущова в США у вересні 1959 року ультиматум взагалі було відкладено. Це було характерною рисою дипломатії М. Хрущова: прагнення спочатку вийти на «позицію сили», висунувши жорсткі умови, а потім поступово пом'якшувати свою позицію та запропонувати відносно м'який компроміс.¹

Тим часом, у листопаді 1960 року в США відбулись президентські вибори, перемогу на в яких одержав представник Демократичної партії Джон Кеннеді. Від випередив свого конкурента від Республіканської партії Річарда Ніксона.²

3 червня 1961 у Відні відбулись перемовини між М. Хрущовим та новим президентом США Д. Кеннеді. Найгострішою темою в перемовинах був статус Західного Берліну. Перемовини між двома лідерами були дуже гострими, у відповідь на погрози Хрущова, Кеннеді заявив, що у разі необхідності США будуть воювати за Західний Берлін. 25 липня 1961 року, після повернення з Відня, Кеннеді підтвердив свою позицію, яку він висловив Хрущову: США будуть воювати за Західний Берлін, якщо СРСР спробує силою змінити статус міста. Між іншими, ситуація в Берліні була напруженою, погіршення умов праці та рівня життя в НДР стимулювали тисячі громадян їхати до ФРН. Всього за 1961 рік країну покинуло 207 тисяч чоловік, більшою частиною з яких були молоді кваліфіковані спеціалісти. Стримувати потік виїжджаючих з країни було неможливо. Зважаючи на тверду позицію США, радянське керівництво вирішило не йти на загострення ситуації, оскільки усвідомлювало наслідки можливої прямої військової конфронтації з США. Тому СРСР вирішив йти на збереження статус-кво Берліну – 13 серпня 1961 року за одну ніч було завершено будівництво Берлінської стіни, кордон в Берліні було взято під контроль. Прохід було дозволено лише через пропускні пункти. Сама стіна була збудована на території Східного Берліну, тож назвати це «актом агресії»

¹ Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010. с. 142 – 143

² USA 1960 Presidential General Election Results. URL: <https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html> (дата звертання (06.05.2024))

було неможливо, але на Заході «берлінську стіну» піддали критиці. В цілому, ситуація зайшла в глухий кут, ані СРСР, ані країни Заходу не пішли на подальші активні дії, Берлін зберіг статус-кво. Але, німецька проблема не була вирішена. Мирного договору з Німеччиною підписано не було, а НДР залишилась невизнаною країною.¹ Між іншим, у 1961 році США розмістили на території Італії та Туреччини свої ракети середнього радіусу дії.²

За часів «другої берлінської кризи» відносини СРСР та США сильно загострились. Тим не менш, Хрущову та Кеннеді вдалось знайти вихід із ситуації та «заморозити» конфлікти, домовившись про статус-кво. Хоч розуміння цього статусу-кво у обох сторін було різним, все ж, вдалось уникнути подальшої ескалації.³

Але, почала визрівати нова криза, яка отримала назву Карибська. Карибська криза стала найнебезпечнішим моментом всієї холодної війни, вона поставила весь світ на межу ядерної катастрофи. Прихід до влади на кубі уряду на чолі з Фіделем Кастро у 1959 році призвів до ескалації конфлікту Куби та США, оскільки уряд Кастро був репресивним, а для Демократичної партії важливим аспектом їх діяльності був захист прав людини. В США прибула велика кількість біженців з Куби, а американський уряд запровадив проти Куби санкції, а Куба, тим часом, налагоджувала зв'язки з СРСР, який почав надавати кубинцям зброю (але поки в обмеженій кількості) та направив туди своїх інструкторів, для навчання кубинських солдатів. У США новоприбулі мігранти тиснули на американський уряд, щоб ті допомогли їм скинути режим Кастро.⁴ У квітні 1961 року, у бухті Плая-Хірон на Кубі, відбулась висадка десанту з приблизно 1500 натренованих кубинських мігрантів. Підготовкою та фінансування операції займалися США. Ця операція закінчилась повним

¹ Энциклопедия Кругосвет. Берлинская стена. URL: <https://web.archive.org/web/20081007050701/http://www.krugosvet.ru/articles/104/1010480/1010480a1.htm> (дата звертання 06.05.2024)

² Приваров С. 59 лет назад из-за Карибского кризиса между СССР и США едва не началась Третья мировая война. URL: <http://surl.li/tnnoh> (дата звертання 08.05.2024)

³ Хрущов Н. С. Время. Люди. Власть. Часть IV Отношения с Западом. Холодная война. URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush63.php (дата звертання 07.05.2024)

⁴ Галака С. П. Карибська криза. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/9804.pdf> (дата звертання 07.05.2024)

провалом США, кубинцям дуже допомогла зброя та інструктори з СРСР. Куба та СРСР ще більше укріпили свої відносини і співпрацю. Після цих подій, Кастро почав відкрито називати себе марксистом, а потім й комуністом. І підтвердження цих слів, у грудні 1961 року Кастро зробив офіційну заяву, в якій сказав, що збирається будувати на Кубі соціалізм.¹

У відповідь на соціалістичний курс Куби та через тиск США, Кубу було виключено з Організації американських держав.² Американські військові почали розробляти нову таємну операцію по зміні влади на Кубі. Операція отримала назву «Мангуст» та передбачала повноцінний морський десант на Кубу із застосуванням збройних сил США, прикриваючись запланованим повстанням на Кубі, яке б запросило допомоги США.³

В свою чергу, в СРСР відчували тиск через присутність американських ракет в Туреччині, оскільки вони могли швидко і напяму вражати цілі на території СРСР. Тому, під приводом захисту Куби, СРСР почав розробляти плани розміщення радянських ракет на Кубі, для того щоб компенсувати присутність американських ракет в Туреччині. Цей план було представлено Хрущовим 24 травня 1962 року, основними його тезами були, по-перше, ймовірність повторного десанту США на Куба. По-друге, створити реальну загрозу території США, співставну з загрозою території СРСР через американські ракети в Туреччині. Така неочікувана пропозиція Хрущова викликала жорсткі дискусії та суперечки в кулуарах, найбільше проти цієї пропозиції виступав Мікоян, який стверджував, що американці помітять ці ракети ще на етапі будівництва пускових майданчиків. Не дивлячись на всі суперечки, на нараді з оборони було прийнято остаточне рішення розмістити ядерну зброю на Кубі, а

¹ Корнейчук Д. Кубинская авантюра. URL: http://www.hrono.ru/statii/2006/krm_kuba.html (дата звертання 08.05.2024)

² Касаткина Е. А. Роль Организации американских государств в антикубинской политике США в 1960-е — 1970-е годы // Манускрипт. 2012. № 9. С. 73

³ Office of the Historian Program Review by the Chief of Operations, Operation Mongoose. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v10/d291> (дата звертання 08.05.2024)

разом з нею відправити на острів ще й озброєний контингент радянських військ для захисту цієї самої ядерної зброї.¹

Таємна операція по перекиданню радянських військових частин та ядерної зброї на кубу отримала кодову назву «Анадырь» та передбачала розміщення на Кубі радянських військових частин та ядерної зброї. Командував операцією генерал армії Ісса Плієв, а розробкою самого плану перекидання радянського контингенту військ займався Іван Баграмян. Вся операція проводилась в цілковитій секретності. Радянські солдати, яких готували до відправки, також не знали куди їх відправляють, в наказі зазначалось, що їх перекидають для виконання «спеціального завдання», без вказання місця призначення та термінів. Всі ці дії супроводжувались режимом строгої секретності. Ані розвідка Сполучених Штатів Америки, ані розвідка НАТО не змогли своєчасно й точно визначити масштаби та мету дій СРСР.² План передбачав розміщення на кубі ракети типу Р-12 з радіусом дії 2000 кілометрів, та ракети Р-14 з радіусом дії близько 4000 кілометрів.³

На початку жовтня 1962 року СРСР почав таємно перекидати на Кубу ракети з ядерними боєголовками. Американська сторона дізналась про це тільки 15 жовтня, після аналізу останніх знімків розвідувального літака U-2, який за день до цього виконував місію над Кубою.⁴ 18 жовтня 1962 року в Вашингтоні відбулась зустріч Д. Кеннеді та міністра закордонних справ СРСР А. Громико. Під час зустрічі обидві сторони були непоступливі, Кеннеді заявив що США не будуть терпіти радянські ракети на Кубі. Після цієї зустрічі обидві сторони готувались до найгіршого. 22 жовтня 1962 року президент США Д. Кеннеді у своєму зверненні до нації заявив, що СРСР розгорнув свою ядерну зброю на

¹ Корнейчук Д. Кубинская авантюра. URL: http://www.hrono.ru/statii/2006/krm_kuba.html (дата звертання 08.05.2024)

² Советские войска на Кубе. Операция «Анадырь». URL: <https://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Cuba/Anadyr.htm> (дата звертання 08.05.2024)

³ Zak A. R-12 ballistic missile. URL: <https://www.russianspaceweb.com/r12.html> (Дата звертання 08.05.2024)

⁴ Franklin Jane THE CUBAN MISSILE CRISIS. URL: <https://web.archive.org/web/20071012103605/http://www.andromeda.rutgers.edu/~hbf/missile.htm> (дата звертання 09.05.2024)

Кубі. Збройні сили США були приведені в стан бойової готовності. Також, Кеннеді заявив про початок морської блокади Куби з перевіркою усіх кораблів.¹ Тим не менш, кораблі з радянськими ракетами продовжували рухатися в бік портів Куби. Але, 24 жовтня 1962 року, група радянських кораблів досягла так званої лінії «карантину»² (так американці називали морську блокаду Куби) та отримали наказ з Москви утримувати свої позиції та не йти далі. Це було пов'язано з тим, що протягом 24 – 26 жовтня Кеннеді та Хрущов вели таємні перемовини, а 26 жовтня в США отримали листа від Хрущова, де він заявив, що СРСР виведе свої ракети з Куби, якщо Кеннеді публічно гарантує, що США не будуть проводити вторгнення на Кубу.³

Апогей загострення Карибської кризи припав на 27 жовтня 1962 року, коли над Кубою було збито американський розвідувальний літак U-2.⁴ Того ж дня, 27 жовтня, у Вашингтоні відбулась зустріч Р. Кеннеді та посла СРСР у США А. Ф. Добрянніна. Під час цієї зустрічі обидві сторони розуміли, що ситуації знаходиться в критичній точці, тому потрібно було шукати компроміс, аби уникнути катастрофи. Під час подальших перемовин та листування президента Кеннеді та Хрущова – було досягнуто угоди, за умовами якої США гарантують, що не будуть нападати на Кубу, а СРСР, в свою чергу, виводить з Куби свої війська та ракети.⁵ Також, Кеннеді та Хрущов неофіційно, за зачиненими дверима, домовились про вивід американських ракет з Туреччини.⁶ На Кубі таке рішення сприйняли негативно, Ф. Кастро сприйняв ці домовленості як зраду від СРСР, оскільки з ним ніхто не радився з питання

¹ Kennedy J. Cuban Missile Crisis: October 23, 1962 – part 1. URL:

<https://www.wyzant.com/resources/lessons/history/hpol/jfk/cuban/missilecrisis3> (дата звертання 09.05.2024)

² Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика. Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: "Либідь", 2007 с. 98

³ Kennedy J. Cuban Missile Crisis: October 26, 1962 – part 1. URL:

<https://www.wyzant.com/resources/lessons/history/hpol/jfk/cuban/missilecrisis12> (дата звертання 09.05.2024)

⁴ Kennedy J. Cuban Missile Crisis: October 27. URL:

<https://www.wyzant.com/resources/lessons/history/hpol/jfk/cuban/missilecrisis14> (дата звертання 09.05.2024)

⁵ Добряннін А. Ф. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоні при шести президентах США (1962—1986 гг.). Москва: Автор, 1996. С. 72-73

⁶ McNamara Robert responds to your questions. THIRTEEN DAYS (March 2001). URL:

<https://web.archive.org/web/20131119005813/http://www.pbs.org/newshour/forum/february01/thirteendays4.html> (дата звертання 09.05.2024)

виводу радянського озброєння з Куби. Проте, Кастро не міг нічого вдіяти, оскільки тоді б опинився у стані конфлікту і з США, і з СРСР.¹

Карибська криза стала апогеєм загострення міжнародних відносин часів холодної війни, США та СРСР були як ніколи близькі до початку прямого військового протистояння з використанням ядерної зброї. Проте, попри всі події, лідери обох ядерних держав утримались від прийняття фатальних рішень та продовжили вести перемовини. Врешті решт, компромісу було досягнуто та криза була врегульована. Тим не менш, мирне врегулювання кризи було краще ніж ядерна війна, проте не для всіх такі підсумки кризи стали позитивними. Наприклад, Політбюро ЦК КПРС було явно невдоволено діями Микити Хрущова, звинувачуючи його в тому, що він зробив забагато поступок для Сполучених Штатів Америки. З цим навіть пов'язують майбутнє зміщення Хрущова з його посади генерального секретаря ЦК КПРС, яке відбудеться через декілька років після Карибської кризи. Деякі представники генералітету США також були невдоволені, оскільки вони не змогли реабілітувати невдалу висадку десанту на Куба та не змогли відповісти СРСР за збитий літак – розвідник. Після врегулювання кризи, спецслужби США та СРСР вирішили встановити постійний прямий телефонний зв'язок між Вашингтоном та Москвою, що стане важливим рішенням для подальших подій майбутньої «розрядки»²

¹ Кастро Ф., Рамоне И. Фидель Кастро. Моя жизнь. Биография на два голоса. Москва: Рипол классик, 2009. с. 318-319

² Печерський А. «Чорна субота» Карибської кризи: як 60 років тому світ стояв на межі ядерної війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/27/chorna-subota-karybskoyi-kryzy-yak-60-rokiv-tomu-svit-stoyav-na-mezhi-yadernoyi-vijny/> (дата звертання 09.05.2024)

ВИСНОВКИ

Отже, в цій роботі було розкрито тему загострення міжнародної напруги у 1953 – 1962 роках ХХ ст. та проаналізовано період 1953 – 1962 рр. ХХ ст, який називають другим етапом холодної війни.

Безпосереднім початком загострення у цей період можна вважати Корейську війну 1950 – 1953 рр. Корейська війна значно вплинула на зовнішню політику як США, так і СРСР. Підтвердженням цьому є те, що керівництво США вважало Корейську війну більше не локальним конфліктом десь у віддаленій точці планети, а як частину своєї глобальної зовнішньої політики, яка включала в себе протистояння з СРСР за вплив у світі. Саме Корейська війна підштовхнула обидві сторони протистояння до формування блоків, тобто до формування блокового протистояння. Крім того, саме Корейська війна остаточно закріпила курс США та СРСР до гонитви озброєнь, змусивши обидві країни підтримувати високу боєздатність своїх збройних сил та виділяти на це великі кошти.

Окрім самої Корейської війни, значно вплинула на внутрішню та зовнішню політику США та СРСР у 1953 році зміна влади у обох країнах. У США новим президентом було обрано Двайта Ейзенхауера. Ейзенхауер наголошував на загрозі комунізму та був налаштований її протистояти. У січні 1954 року Д. Даллесом була проголошена концепція «масової відплати», яка передбачала можливість використання американцями ядерної зброї навіть в обмежених, локальних конфліктах з СРСР.

В той час як в СРСР помирає Йосип Сталін, що означало початок боротьби за владу у верхівці Радянського Союзу. Основна боротьба розгорнулась між Георгієм Маленковим, Лаврентієм Берією та Микитою Хрущовим. В кінцевому результаті, перемогу в цій боротьбі за владу одержав Хрущов, проте ці внутрішні чвари в СРСР вплинули на його зовнішню політику, зробивши її більш м'якою. Наприклад, в цей час СРСР відмовився від своїх претензій до Туреччини.

Протягом всієї холодної війни німецьке питання було дуже гострим для обох сторін. У 1954 – 1955 роках СРСР прагнув нейтрального статусу Австрії та Німеччини, для того щоб вони не підсилили НАТО. З Австрією цей план спрацював, і вже 26 жовтня 1955 року парламент Австрії прийняв закон про постійний нейтралітет країни. Але, з Німеччиною такий план не спрацював, оскільки нейтралітет Німеччини не входив до планів США. Річ у тім, що адміністрація Ейзенхауера націлилась на створення потужного блоку Західних держав за участю ФРН. Саме тому, нейтральна Німеччина не входила в плани США. Крім того, на Заході вважали, що нейтральна Німеччина, без підтримки Заходу, з плином часу потрапить в сферу впливу СРСР. У провідних Західних держав ще з 1950-х років були плани інтеграції Німеччини в Західну оборонну структуру, оскільки Німеччина мала необхідні людські ресурси та промисловий потенціал для виробництва зброї та іншого забезпечення. Очевидно, що всі ці плани інтеграції Німеччини в структуру Західної оборони вкрай негативно сприймалися в СРСР. Після декількох невдалих спроб дійти згоди з СРСР стосовно німецького питання, було прийнято рішення про приєднання ФРН до НАТО. Вже 6 травня 1955 року ФРН стала членом НАТО. Ця подія призвела до значного загострення світової напруги. Прийняття ФРН в НАТО мало дві основні мети: по-перше, посилення військових позицій НАТО в Європі та стримування експансії СРСР, оскільки ФРН мала можливість створити чисельні збройні сили. По-друге, членство ФРН в НАТО дозволяло контролювати дії німецького генерального штабу і нейтралізувати потенційні реваншистські настрої там.

Використавши зручний привід «необхідності» відповісти Заходу на інтеграцію ФРН до структури Західної оборони, першим кроком радянської влади було те, що вже 7 травня 1955 року влада СРСР заявила про припинення дії союзного договору між СРСР та Великою Британією від 1942 року та аналогічного договору СРСР з Францією від 1944 року. Таким чином, фактично, було знищено юридичну базу співробітництва СРСР з колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції. Другим кроком СРСР було створення

власного військового блоку. Вже 5 червня 1955 року було підписано Варшавську угоду між СРСР, НДР, Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною, Болгарією та Албанією про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. Крім того, головним положенням цього договору було утворення військового блоку. СРСР використовував цей військовий блок для досягнення власних цілей, в тому числі й забезпечення юридичної бази для перебування радянських військ в країнах Східної Європи. Створення ОВД стало одним з головних чинників загострення міжнародної напруги того періоду та закріпило блокове протистояння на наступні 36 років.

Створення Радянським Союзом власного військового блоку було досить парадоксальним рішенням, оскільки це був явний крок до загострення, на фоні більш м'якої зовнішньої політики СРСР після смерті Й. Сталіна. 14 – 25 лютого 1956 року відбувся XX з'їзд КПРС. Відомий цей з'їзд був, по-перше, проголошенням ідеї «мирного співіснування» та доповіддю М. Хрущова про культ особи Сталіна та його засудження. Рішення про критику Сталіна та проведення політики десталінізації викликали хвилю занепокоєнь у владних верхівках інших соціалістичних країн. Також, ці дії спричинили непорозуміння на недовіру з боку лідеру Китаю Мао Цзедуну. В соціалістичних країнах Східної Європи, після смерті Сталіна, поступово почали втихати репресії та терор, люди почали менше боятись та стали вимагати нормальних умов для життя та праці. Події в польському місті Познані у червні 1956 року стали важливим моментом в історії Польщі, оскільки місцеві робітники почали боротьбу за свої права, свободу і нормальні умови життя. Все починалось як мирний протест, але коли перемовини з владою нічого не дали – почались перші протистояння й заворушення. В місто було введено війська, які почали силове придушення протесту. Місто накрила хвиля вбивств, арештів та репресій. Втім, польська проблема на цьому не завершилась. Лідером Польської Народної Республіки став Владислав Гомулка, якого в СРСР почали звинувачувати в антирадянській політиці. Втім, керівництво СРСР вирішило не йти на загострення ситуації, тому Хрущову довелося йти на компроміс та домовлятись з Гомулкою. Хоч

поступки були з обох сторін, зі сторони це виглядало як своєрідна поразка СРСР.

Неспокійно було не тільки в Польщі, схожа ситуація розвивалась й в Угорщині, вже у жовтні 1956 року в Будапешті почались протести та боротьба за свої права. Досить успішні події в Польщі, спротив Гомулки радянським вимогам та той факт, що СРСР не застосував збройні сили у вирішенні польського питання, а пішов на компроміс – змусив багатьох угорців вважати, що в Угорщині буде те саме. Проте, Хрущов у угорському питанні вирішив діяти більш радикально, тому для нормалізації ситуації та придушення повстання було використано чисельні збройні сили СРСР та багато техніки. Повстання було придушено, а Угорщина не отримала ніякої допомоги від ООН чи країн Заходу, та протистояла агресії СРСР самотужки.

Практично одночасно з подіями в Угорщині, в Єгипті розпочалась Суецька криза. СРСР пішов на дуже зухвале рішення – уклав з єгипетським лідером Г. А. Насером велику угоду на постачання зброї. Це було дуже зухвале рішення, яким Хрущов прагнув заявити про свій вплив у регіоні. Через це Західні держави наклали на Єгипет санкції та відмовились фінансувати його проекти. У відповідь, єгипетський диктатор націоналізував Суецький канал, що принесло Європі величезних збитків. Велика Британія, Франція та Ізраїль уклали таємний договір, за яким планувалося вторгнення в Єгипет. 29 жовтня 1956 року Ізраїль почав наступ, операція в Єгипті почалась. Тим не менш, такі дії союзників не знайшли підтримки з боку США. Більш того, Радянський Союз направив свій ультиматум, в якому вимагав виведення військ з Єгипту, інакше СРСР може напругу втрутитись в конфлікт. У підсумки, сторони домовились та почали відведення військ під наглядом ООН. Підводячи підсумки Суецької кризи, можна з впевненістю сказати, що в політичному сенсі, інтервенція в Єгипет стала катастрофою. Під тиском невдоволення світової спільноти та президента США Ейзенхауера, а також під загрозою втручання СРСР в конфлікт, Велика Британія, Франція та Ізраїль були вимушені зупинити свою операцію почати вивід своїх військ.

Тим часом, у 1957 році, СРСР успішно випробував свою багатоступінчасту балістичну ракету. Це дуже сильно занепокоїло Захід, тому вони почали шукати можливості відповісти СРСР. Було прийнято рішення надати союзникам США по НАТО американську ядерну зброю. В тому числі планувалось розміщення американської ядерної на території ФРН. Німецьке питання було вкрай гострим для обох сторін, тому СРСР вирішив тиснути на слабе місце в перемовинах – на питання статусу Берліну та заключення мирного договору з Німеччиною. 27 листопада 1957 року СРСР надіслав «Берлінський ультиматум» з вимогою укласти мирний договір з Німеччиною. Це поклало початок Другої Берлінської кризи. Захід відповів на цей ультиматум відмовою. а після візиту Хрущова в США у вересні 1959 року ультиматум взагалі було відкладено. Це було характерною рисою дипломатії М. Хрущова: прагнення спочатку вийти на «позицію сили», висунувши жорсткі умови, а потім поступово пом'якшувати свою позицію та запропонувати відносно м'який компроміс.

Тим часом, новим президентом США став Джон Кеннеді. 3 червня відбулись перемовини між Кеннеді та Хрущовим. Кеннеді висловив жорстку позицію стосовно Західного Берліну та був готовий воювати за нього. Одночасно з цим тисячі громадян НДР почали виїжджати до ФРН. СРСР вирішив не йти на подальше загострення та вирішив збудувати в Берліні стіну для перешкоджання виїзду громадян. Ситуація зайшла в глухий кут і ця криза завершилась статусом-кво. Тим не менш, відносини США та СРСР сильно погіршились. Потім, у 1961 році США розмістили свої ядерні ракети в Італії та Туреччині.

На фоні того, що Друга Берлінська криза зайшла в глухий кут, почала розвиватись нова криза, яка отримала назву Карибська. Карибська криза стала найнебезпечнішим моментом всієї холодної війни, вона поставила весь світ на межу ядерної катастрофи. Все почалось з приходом до влади на Кубі Фіделя Кастро з його репресивним урядом, через що почались конфлікти з США. Куба почала налагоджувати зв'язки з СРСР. У квітні 1961 року США провели висадку десанту кубинських мігрантів на Кубу для усунення режиму Кастро,

проте висадка провалилась, а Кастро взагалі заявив, що збирається будувати на Кубі, під боком у США, соціалізм. США почали розробляти подальші плани вирішення кубинської проблеми, а Кастро почав отримувати озброєння від СРСР.

СРСР, відчуваючи тиск через присутність американських ракет в Італії та Туреччині, вирішив розмістити на Кубі свою ядерну зброю. Ця операція отримала назву «Анадирь». СРСР розмістив свої ракети на Кубі, про що, невдовзі, дізнались в США, для яких це було шоком. Кеннеді заявив, що США не будуть терпіти радянські ракети на Кубі. Збройні сили США були приведені в бойову готовність, а флот почав блокаду портів Куби. Протягом 24 – 26 жовтня 1962 року Кеннеді та Хрущов вели таємні перемовини.

Апогей загострення Карибської кризи припав на 27 жовтня 1962 року, коли над Кубою було збито американський розвідувальний літак U-2. Обидві сторони розуміли, що ситуація виходить з-під контролю. В ході подальших перемовин, сторони дійшли угоди, за якою США гарантують, що не будуть нападати на Кубу, а СРСР, в свою чергу, виводить свої ракети з куби. До неофіційної частини домовленостей увійшла обіцяна США прибрати свої ракети з Туреччини. Таким чином, Карибська криза була врегульована.

Карибська криза стала піком протистояння США та СРСР у період холодної війни, обидві сторони були в декільком кроках від початку повномасштабної війни з використанням ядерної зброї. Але, обом сторонам вдалося досягти згоди та врегулювати кризу. Не всім це сподобалось, зокрема верхівка СРСР була розчарована великою кількістю поступок для Сполучених Штатів Америки, що негативно вплинуло на авторитет Микити Хрущова в осередку владної верхівки СРСР. Крім того, кубинський лідер Кастро розцінив таке завершення кризи як зраду з боку СРСР що, очевидно, також було негативним результатом. З іншого боку протистояння, деякі представники американського генералітету також були невдоволені таким завершенням кризи, оскільки вони не змогли реалізувати свої плани по вторгненню на Кубу та відповісти СРСР за збитий літак. Але, в цілому, Карибська криза стала

найнебезпечнішим та гарячим моментом всієї холодної війни, світ був в декількох кроках від відкритого військового протистояння двох ядерних держав – СРСР та США. Їх протистояння супроводжувалось би використанням ядерної зброї, що було б катастрофою не тільки для СРСР та США, а й для всього світу. Після завершення Карибської кризи почалась доба розрядки, яка супроводжувалась зниженням міжнародної напруги та обмеженнями щодо ядерної зброї. Між Вашингтоном та Москвою було встановлено постійний телефонний зв'язок, що стало дуже важливим рішенням для вирішення гострих питань.

Список джерел та літератури

1. Добрынин А. Ф. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962—1986 гг.). Москва: Автор, 1996 – 688 с.
2. Кастро Ф., Рамоне И. Фидель Кастро. Моя жизнь. Биография на два голоса. Москва: Рипол классик, 2009 – 784 с.
3. Жуков Ю. Н. Борьба за власть в партийно-государственных верхах СССР весной 1953 года. URL: <https://history.wikireading.ru/50171>
4. Карибский кризис. Сборник рассекреченных документов. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/russian-pages/cuban-missile-crisis>
5. Киссинджер Генри Мировой Порядок. Москва: АСТ, 2016 – 512 с.
6. Комсомольская Правда №55 от 6 марта 1953. URL: https://ic.pics.livejournal.com/oadam/33724550/1092232/1092232_original.png
7. Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. Книга 2. Москва: Вече, 2016 – 912 с.
8. Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. Часть IV Отношения с Западом. Холодная война. URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush63.php
9. Хрущев Н. С. О культе личности и его последствиях. Доклад на XX съезде КПСС 25 февраля 1956 года. URL: <https://topliba.com/reader/475370>
10. Documents on Germany, 1944-1959: background documents on Germany, 1944-1959, and a chronology of political developments affecting Berlin, 1945-1956 URL: <https://search.library.wisc.edu/digital/AXXHERLSQAL44S8T>
11. Eisenhower D. January 5, 1957: Eisenhower Doctrine. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-5-1957-eisenhower-doctrine>
12. GERMANY AND NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_185912.htm
13. Kennedy J. Cuban Missile Crisis: October 23, 1962 – part 1. URL: <https://www.wyzant.com/resources/lessons/history/hpol/jfk/cuban/missilecrisis3>
14. Kennedy J. Cuban Missile Crisis: October 26, 1962 – part 1. URL: <https://www.wyzant.com/resources/lessons/history/hpol/jfk/cuban/missilecrisis12>
15. Kennedy J. Cuban Missile Crisis: October 27, 1962. URL: <https://www.wyzant.com/resources/lessons/history/hpol/jfk/cuban/missilecrisis14>
16. Kissinger H. Diplomacy. Simon & Schuster, 1994 – 912 p.

17. McNamara R. Answer to a question about the Cuban Missile Crisis. URL: <https://web.archive.org/web/20131119005813/http://www.pbs.org/newshour/forum/february01/thirteendays4.html>
18. Program Review by the Chief of Operations, Operation Mongoose. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v10/d291>
19. Text of the Modified Brussels Treaty. URL: <https://web.archive.org/web/20191220021100/http://www.weu.int/Treaty.htm>
20. The Truman Doctrine, 1947. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>
21. 1952 USA Presidential General Election Results. URL: <https://uselectionatlas.org/RESULTS/national.php?year=1952&off=0&elect=0&f=0>
22. 1956 USA Presidential General Election Results. URL: http://geoelections.free.fr/USA/elec_comtes/1956.htm
23. 1956 USA Presidential General Election Results. URL: <https://uselectionatlas.org/RESULTS/index.html>
24. Vertrag über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten. URL: <http://www.documentarchiv.de/brd/dtlvertrag.html>
25. Белоусов Л. С. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1945-2000 гг. Москва, 2003 – 480 с.
26. Берлинский кризис 1961 г. URL: https://web.archive.org/web/20081004111231/http://www.berlin-guide.ru/articles/history/id_26.html
27. Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008. Москва: Аспект Пресс, 2010 – 520 с.
28. ВЕНГРИЯ. 1956 г. URL: <https://www.e-reading-lib.com/chapter.php/95319/31/aleksandr-okorokov-sekretnye-voyny-sovetskogo-soyuza.html>
29. Валленстен П. Даг Хаммаршельд. Стокгольм: Шведський інститут, 2005 – 48 с.
30. Галак С. П. Карибська криза. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/9804.pdf>
31. Государственный договор о восстановлении независимой и демократической Австрии 1955 года, 15 мая. URL: <http://doc20vek.ru/node/3842>
32. ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБОРОННЕ ТОВАРИСТВО. URL: https://leksika.com.ua/19020101/ure/evropeyske_oboronne_tovaristvo
33. XX з'їзд КПРС та його наслідки для України. URL: <https://newtime7.livejournal.com/5241.html>

34. Как СССР вступал в НАТО // «Аналитическая газета «Секретные исследования». 2009. № 17. URL: <http://www.secret-r.net/arkhiv-publikatsij/9-2009/kak-sssr-vstupal-v-nato>
35. Касаткина Е. А. Роль Организации американских государств в антикубинской политике США в 1960-е — 1970-е годы // Манускрипт. 2012. № 9.
36. Коваленко Л. В. Курс Великої Британії щодо «Німецького питання» (1949-1961 pp.). 2015. с. 93. URL: https://old.istznu.org/page/issues/44/19_2.pdf
37. Корнейчук Д. Кубинская авантюра. URL: http://www.hrono.ru/statii/2006/krn_kuba.html
38. Крушинський В. Ю., Манжол В. А. Міжнародні відносини та світова політика, Київ 2010 — 863 с.
39. Міжнародні відносини. Саарське питання. URL: http://lib-net.com/content/9889_Saarske_pitannya.html
40. Мозохин О. Б. Дело Лаврентия Берии. Сборник документов. Москва: Кучково поле, 2014 — 304 с.
41. Напруження в німецькому питанні. URL: http://lib-net.com/content/9949_Napryjennya_v_nimeckomy_pitanni.html
42. ПАРИЗЬКИЙ ДОГОВІР 1952. URL: https://leksika.com.ua/17530607/legal/parizkiy_dogovir_1952
43. ПАРИЗЬКІ УГОДИ 1954. URL: https://leksika.com.ua/14210923/legal/parizki_ugodi_1954
44. Печерський А. «Чорна субота» Карибської кризи: як 60 років тому світ стояв на межі ядерної війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/27/chorna-subota-karybskoyi-kryzy-yak-60-rokiv-tomu-svit-stoyav-na-mezhi-yadernoyi-vijny/>
45. Приваров С. 59 лет назад из-за Карибского кризиса между СССР и США едва не началась Третья мировая война. URL: <https://babel.ua/ru/texts/52798-58-let-nazad-iz-za-karibskogo-krizisa-mezhdu-sssr-i-ssha-edva-ne-nachalas-tretya-mirovaya-voyna-vot-kak-na-konflikt-povliyali-fidel-kastro-shpion-kgb-i-podlodka-s-yadernoy-boegolovkoy>
46. Пронь Д. С. КОРЕЙСЬКИЙ ПЛАЦДАРМ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»: ПРОДОВЖЕННЯ ПРОТИСТОЯННЯ? URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-492-209-5/21.pdf>
47. Роянова І. В., Хільченко А. А. Міжнародно-правовий статус демілітаризованої зони між Північною і Південною Кореєю (DMZ) // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука", випуск 6
48. Советские войска на Кубе. Операция «Анадырь». URL: <https://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Cuba/Anadyr.htm>
49. Суэцкий кризис 1956. URL: <https://historiowars.narod.ru/Index/XXv/aiw/aiw1956.htm>

50. Энциклопедия Кругосвет. Берлинская стена. URL:
<https://web.archive.org/web/20081007050701/http://www.krugosvet.ru/articles/104/1010480/1010480a1.htm>
51. LaFeber W. America, Russia, and the Cold War 1945-1992. Ithaca: McGraw - Hill Companies, 1992 – 394 p.
52. Black Ian A painful lesson in diplomacy. The Guardian, 2006. URL:
<https://www.theguardian.com/world/2006/oct/31/worlddispatch.egypt>
53. Black Ian Secrets and lies at the heart of Britain's Middle Eastern folly. URL:
<https://www.theguardian.com/uk/2006/jul/11/egypt.past>
54. Carpenter T. Cato Institute Policy Analysis No. 74: U.S. Aid to Anti-Communist Rebels: The "Reagan Doctrine" and Its Pitfalls. URL:
<https://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa074.pdf>
55. Chester J. Pach A Companion to Dwight D. Eisenhower. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017 – 592 p.
56. Chester J. Pach Dwight D. Eisenhower: campaigns and elections. URL:
<https://millercenter.org/president/eisenhower/campaigns-and-elections>
57. Crump L. The Warsaw Pact Reconsidered. Amsterdam, 2015 – 348 p.
58. 1956: Egypt seizes Suez Canal. URL:
http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/july/26/newsid_2701000/2701603.stm
59. Franklin Jane THE CUBAN MISSILE CRISIS. URL:
<https://web.archive.org/web/20071012103605/http://www.andromeda.rutgers.edu/~hbf/missile.htm>
60. István Kovács o polskim Czerwcu '56. URL:
<https://dzieje.pl/wiadomosci/istvan-kovacs-o-polskim-czerwcu-56>
61. Johanna C. Granville The First Domino: International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956. Texas A&M University Press, 2003 – 344 p.
62. Jastrząb Łukasz Problematyka "pierwszego strzału" w Poznańskim Czerwcu 1956 r. URL:
[https://web.archive.org/web/20211121003436/https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Niepodleglosc_i_Pamiec/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2006-t13-n2_\(23\)/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2006-t13-n2_\(23\)-s101-114/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2006-t13-n2_\(23\)-s101-114.pdf](https://web.archive.org/web/20211121003436/https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Niepodleglosc_i_Pamiec/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2006-t13-n2_(23)/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2006-t13-n2_(23)-s101-114/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2006-t13-n2_(23)-s101-114.pdf)
63. Kanarowski Stanley M. The German army and NATO strategy. Washington: National Defense University Press, 1982 – 94 p.
64. Laar Mart The Power of Freedom - Central and Eastern Europe after 1945. Unitas Foundation, 2010 – 272 p.
65. Massive Retaliation. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/AD0764412>
66. Milner Laurie The Suez Crisis. BBC History, 2011 URL:
https://www.bbc.co.uk/history/british/modern/suez_01.shtml

67. Polskie Miesiące Czerwiec 1956, Historia. URL:
<https://web.archive.org/web/20211121005312/https://polskiemiesiace.ipn.gov.pl/mie/wszystkie-wydarzenia/czerwiec-1956/historia/112625,Historia.html>
68. Poznańscy komuniści o Czerwcu 1956. URL:
<https://web.archive.org/web/20211121104754/https://gloswielkopolski.pl/poznanscy-komunisci-o-czerwcu-56/ar/c1-15684587>
69. Street Tim ORG Explains #5: NATO Nuclear Sharing. Oxford Research Groupe, 2018. URL: <https://www.oxfordresearchgroup.org.uk/org-explains-5-nato-nuclear-sharing>
70. Torben Gülstorff Die Hallstein-Doktrin – Abschied von einem Mythos. URL: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/253953/die-hallstein-doktrin-abschied-von-einem-mythos/>
71. Yung-Hwan Jo U.S. Foreign Policy in Asia: An Appraisal. — Oxford: oxford University Press, 1978 – 488 p.
72. Zak A. R-12 ballistic missile. URL:
<https://www.russianspaceweb.com/r12.html>

Резюме

Жуков М. О. ІС-43, студент 4 курсу історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Тема роботи - Загострення міжнародної напруги у 1953– 1962 роках. Основною проблемою роботи є поступове просування до загострення міжнародних напруги у 1953 – 1962 роках на тлі холодної війни. Основні етапи написання цієї роботи: перший етап полягав у виборі теми і узгодженні її з науковим керівником. Другий етап – це пошук необхідного матеріалу для написання, робота з літературою та джерелами. Третій етап – збір та обробка матеріалу. Четвертий етап – написання роботи та її оформлення. П'ятий етап – підготовка до захисту роботи.

Отже, в цій роботі було розкрито події, основні причини та наслідки загострення міжнародної напруги у 1953– 1962 роках. У підсумку, в роботі надані відповіді на ті завдання, які були визначені у вступі.

Zhukov M. O. HS-43, a student of the 4th year of the Faculty of History of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Topic of the work - Exacerbation of international tension in 1953-1962. The main problem of the work is the gradual progress towards the aggravation of international tensions in 1953-1962 against the background of the Cold War. The main stages of writing this work: the first stage consisted in choosing a topic and coordinating it with the academic supervisor. The second stage is finding the necessary material for writing, working with literature and sources. The third stage is the collection and processing of material. The fourth stage is the writing of the work and its design. The fifth stage is preparation for job protection.

So, this work revealed the events, main causes and consequences of the escalation of international tension in 1953-1962. In conclusion, the work provides answers to the tasks that were defined in the introduction.